

نگاهی به رهنمودهای اقتصادی حضرت امام خمینی (ره)

اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی کرمان
مرکز تحقیقات و بررسی‌های اقتصادی، آموزش و انتشارات

صاحب امتیاز

اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی کرمان

تألیف

صادق علیزاده

محمد رضا دهقان پور

طراحی و صفحه آرایی

فرزانه زاهدی

فروغ زاینده رودی

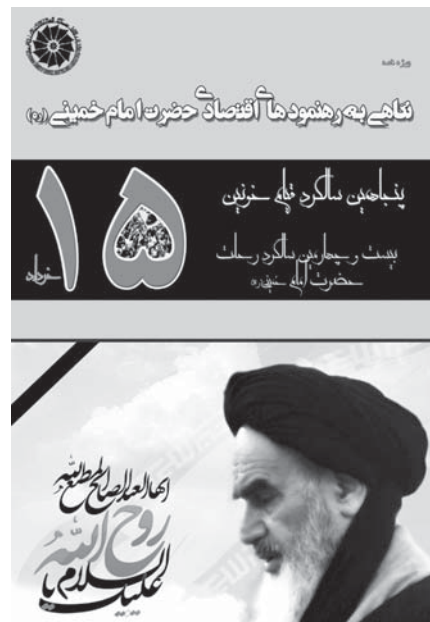
تاریخ تهیه

خرداد ماه ۱۳۹۲

آدرس : کرمان، میدان آزادی، ابتدای بلوار جمهوری اسلامی

تلفن : ۰۳۴۱-۲۴۳۸۳۷۰

فاکس : ۰۳۴۱-۲۴۵۳۴۶۵ / صندوق پستی : ۴۷۱-۷۶۱۷۵

کلیه ی حقوق برای مرکز تحقیقات و بررسی های اقتصادی، آموزش و انتشارات محفوظ است، انتشار مطالب گزارش پژوهشی، بدون اخذ مجوز کتبی از ناشر غیرمجاز است

سخن‌ناشر

در مطالعه تاریخ انقلاب‌ها به ویژه انقلاب‌های کبیر از جمله انقلاب اسلامی ایران علاوه بر این که ابعاد مختلف مربوط به آن انقلاب را می‌شناساند، بُعد اصلی و ارزش اساسی آن انقلاب شناخت و معرفی شخصیت به وجود آورنده آن انقلاب است، به تعبیر زیبایی مقام معظم رهبری حضرت آیت الله خامنه‌ای (مدظله‌عالی) انقلاب اسلامی در هیچ کجای جهان بی‌نام خمینی شناخته شده نیست چرا که هم شخصیت حضرت امام (ره) و هم انقلاب کبیر اسلامی در میان انقلاب‌های به وقوع پیوسته، استثناء، یگانه و بی‌بدیل است و تمام جلوه‌های وجودی انقلاب و امام انقلاب جلوه‌ای از انقلاب و بعثت پیامبر عظیم‌الشان اسلام (ص) و اسلام ناب محمدی است که پس از ۱۴۰۰ سال غربت و مهجوریت اسلام و مظلومیت شیعه در پس ۷۰۰ سال خلافت غاصبانه و ۷۰۰ سال پادشاهی ظالمانه محقق گردیده است. این نفس زکیه، شخصیت فراموش نشدنی عصر حاضر و تداوم دهنده راه انبیاء الهی در مبارزه با طاغوتیان و طاغوت‌های زمانه خویش است که با تئوری نظام سیاسی اسلام هم در بعد مردم‌سازی و هم در بعد دولت‌سازی و تشکیل حکومت که شعبه‌ای از ولایت مطلقه رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم است که از احکام اولیه اسلام و مقدم بر تمام احکام فرعیه حتی نماز، روزه و حج است، بر رژیم منحوس پهلوی خروشید و آن را محقق کرد.

احیاگر عصر حاضر نه تنها در مسائل فقهی و دینی شناخت کافی و بصیرت لازم را داشت بلکه مشرف بر مسائل زمان بر پایه فقه سنتی بود، در بعد مسائل داخلی و خارجی و نظامات حاکم بر آن و بر جمیع مباحث روزمره بشری مطابق با نظر اسلام آگاه بود که از جمله آن مباحث اقتصادی است. در آستانه‌ی پنجاهمین سال گشت قیام خونین پانزده خرداد ۱۳۴۲ و بیست و چهارمین سال گشت رحلت جانسوز آن پیر فرزانه به رسم ادای دین و از جایگاه پارلمان بخش خصوصی فعال در حوزه فعالیت اقتصادی، مروری بر برخی رهنمودهای اقتصادی در فرمایشات معظم له (در مقطع بعد از انقلاب اسلامی) که در شرایط فعلی اقتصاد ایران و تحریم‌های ناجوانمردانه دشمن خارجی، به عنوان نیاز فعلی اقتصاد کشور در حد بضاعت داشته باشیم، طبیعتاً پژوهش و تحقیق در تمامی رهنمودهای اقتصادی حضرت امام از سال ۱۳۴۲ تا سال ۱۳۶۸ زمانی طولانی و بضاعتی کافی می‌خواهد که فعلاً در توان مرکز تحقیقات و بررسی‌ها اقتصادی اتاق بازرگانی کرمان نمی‌باشد.

آب دریا را اگر نتوان کشید هم به قدر تشنگی باید چشید

من الله توفیق

صادق علیزاده

رئیس مرکز تحقیقات و بررسی های اقتصادی، آموزش و انتشارات

چکیده

بنیانگذار انقلاب اسلامی ایران، حضرت امام خمینی (ره) در مواجهه با مسائل مختلف در حوزه‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی موضعی قاطع و عزمی راسخ داشته‌اند. توجه به قواعد اسلامی و حفظ شئون ایرانیان مسلمان از دغدغه‌های جدی معظم له بوده است. گواه این سخن در صحیفه‌های نوری که مزین به فرمایشات ایشان است، مستتر می‌باشد. حضرت امام (ره) پیرامون مسائل اقتصادی اهمیاتی جدی داشته‌اند چرا که در ۷ جلد از ۲۲ جلد صحیفه ی نور، مربوط به رهنمودهایی در حوزه‌های اقتصادی می‌باشد. از این حیث در قسمت اول این گزارش سعی شده به صورت اجمالی نسبت به برخی بحث‌های اقتصادی مطرح شده عمیق و درس‌های جدی از آن فرا گرفته شود.

حضرت امام خمینی (ره) یکی از مبارزین سرسخت رژیم شاه می‌باشد. ایشان با دقتی که در حوزه‌ی سیاسی داشتند در مقابل مسائلی که شأن و شئون ایرانی را زیر سوال می‌برد با جدیت برخورد می‌کردند و تا کشیدن خط بطلان بر آن از پا نمی‌نشستند. کاپیتولاسیون از جمله‌ی این مباحث می‌باشد. اهمیت موضوع باعث شد که قسمت دوم این گزارش به بررسی ابعاد مختلف کاپیتولاسیون و نحوه مواجهه‌ی حضرت امام خمینی (ره) با آن پرداخته شود.

وضعیت اقتصادی کشورهای جهان

حضرت امام (ره) خطاب به مهمانان خارجی شرکت کننده در سومین کنفرانس اندیشه اسلامی به مناسبت دهه مبارک فجر در مورخ ۱۳۶۳/۱۱/۱۴ ضمن تأکید بر مفاهیمی چون بیدار شدن از خواب غفلت و پرهیز از ساده اندیشی باختصار به تبیین وضع موجود اقتصادی دنیا و قدرت های بزرگ اقتصادی و رفتار آن ها با ضعف، به ویژه مردم محروم اتیوپی و رنج هایی که به واسطه گرسنگی بر آن ها حاکم است پرداخته و سیاست های اقتصادی ضد انسانی قدرت های جهان را از جمله ریختن گندم هایشان در دریا و خرید سلاح برای از بین بردن دین، حقوق بشر و شیوه انسان دوستی جهان صنعتی را به چالش کشیده و از شرکت کنندگان در کنفرانس می خواهد در بازگشت به مردم کشورهایشان و به دنیا بگویند که این قدرت های اقتصادی با دنیا چه می کنند.

امام خمینی (ره) همچنین در پیام به حجاج بیت الحرام در ۱۳۶۴/۵/۲۵ به قدرت اقتصادی و امکانات انسانی ملت ها و دولت های اسلامی پرداخته و در تشریح بازارهای کشورهای اسلامی می فرمایند: اکنون بازارهای کشورهای اسلامی، مراکز رقابت کالاهای غرب و شرق شده و سیل کالاهای تزئینی مبتذل و اسباب بازی ها و اجناس مصرفی به سوی آن ها سرازیر است و همه ملت ها را آن چنان مصرفی بار آورده اند که گمان می کنند بدون این اجناس آمریکایی و اروپایی و ژاپنی و دیگر کشورها، نمی توان زندگی کرد و مع الاسف مکه معظمه و جده و مشاهد مشرفه حجاز، مرکز وحی و مهبط جبرئیل و ملائکه الله که باید به حکم اسلام بت های جنایتکاران را در آنجا شکست و فریاد بر سر آنها زد و از آنها برائت جست، مملو از کالاهای بیگانگان و بازار برای دشمنان اسلام و پیامبر بزرگ (ص) شده است.

کثیری از حجاج بیت الله الحرام که برای فریضه حج می روند و باید در آن مکان مقدس از توطئه بیگانگان به فریاد یا للمسلمین برخیزند غافلانه در بازارها به جستجوی کالاهای آمریکایی، اروپایی و ژاپنی پرسه می زنند و دل صاحب شریعت را با این عمل که با حیثیت حج و حجاج بازی می کنند به درد می آورند. آنچه از این فرمایش حضرت امام (ره) در تبیین و تشریح کشورهای صنعتی جهان و بازارهای کشورهای اسلامی به ویژه مدینه منوره، مکه معظمه، جده و مشرفه حجاز که هر ساله میلیون ها مسلمان در آن کنگره بزرگ الهی و دینی جمع

می شوند این است که:

۱. کشورهای صنعتی در صدد تصرف و اشباع بازارهای مسلمین می باشند که با قاعده نفی سبیل از منظر اقتصادی هم از جنبه سلبی و هم از جنبه ایجابی مغایرت دارد.

۲. وابستگی اقتصادی در بلند مدت وابستگی سیاسی، اجتماعی و فرهنگی را برای کشورهای مسلمان در پی خواهد داشت که زندگی را بدون آن سخت می کنی.

۳. فرهنگ مصرف و مصرف گرایی را در بین مسلمانان ترویج می کنند.

۴. غفلت مسلمانان از کار و تلاش و تولید ملی و خود کفایی اقتصادی را در پی خواهد داشت.

۵. باعث خروج سرمایه های کشورهای مسلمان به بهای کالاهای بنجل و بی مصرف و دست چندم خواهد شد.

۶. مادیات گرایی و غرق شدن در زرق و برق کالاهای خارجی و بیگانه و غفلت از ابعاد معنوی، انسان ساز حج ابراهیمی که از جمله تزویر دشمنان اسلام است برای گمراه کردن مسلمانان و کم رنگ کردن مباحث دینی و معنوی در سرزمین وحی رو به رشد است.

۷. توصیه حضرت امام (ره) به کشورهای مسلمان برای داشتن:

الف: اقتصادی سالم و بدون وابستگی و به نفع همگان

ب: توجه جدی به رفاه مردم مسلمان

ج: اهمیت دادن به مستمندان و ضعفا در اقصی بلاد المسلمین

د: تلاش برای رشد کشاورزی، صنعت و تجارت مسلمین

ه: دعوت به قیام همه جانبه همه اقشار مختلف ملت های مسلمان بر علیه جهان خواران

و: رسیدگی به وضع کشورها و ملت های تحت ستم

ز: مبارزه همه جانبه با وابستگی به کشورهای صنعتی شرق و غرب و جهان خواران

ح: دفاع از شرافت، کرامت و ارزش های انسانی

ت: پاسخ به فریاد یا للمسلمین مسلمانان اقصی نقاط جهان

ی: توجه به بعد اقتصادی فریاد برائت از مشرکین و شکستن بت وابستگی اقتصادی

ک: بیرون راندن کارشناسان دروغین و مستشاران نفت خوار شرق و غرب از بلاد المسلمین.

ل: ترویج و ترجیح زندگی شرافتمندانه، شهادت طلبانه، شرف اسلامی و انسانی بر رفاه و عیش و نوش توام با خواری و شرمساری.

نظام اقتصادی اسلام

امام خمینی (ره) می‌فرماید: زیر بنا اقتصاد نیست. برای این که غایت انسان اقتصاد نیست که انسان زحمتش برای این نیست که فقط شکمش را سیر کند یا جوان هایش را بدهد شکمش سیر شود. این انسان مُردنی نیست. انسان تا آخر هست و برنامه اسلام این است که این انسان را جوری کند که هم این جا صحیح باشد و هم آن جا.

همان گونه که از محتوی فرمایش حضرت امام (ره) پیداست، اقتصاد هدف نیست بلکه اقتصاد وسیله است و چون انسان موجودی ابدی است و تا آخر هم هست سعادت و قرب او به خدای سبحان و راه‌یابی وی به کمال و جلال و جمال مطلق است. پس امور مربوط به معاش وی فقط و فقط برای زمینه‌سازی عروج این انسان می‌باشد و لاغیر.

لذا این گونه می‌توان نتیجه گرفت که اقتصاد اسلامی، اقتصادی معنوی است که با اصول و برنامه‌های خود به تنظیم رفتارهای اقتصادی انسان‌ها می‌پردازد، هم جنبه‌های مادی و هم جنبه‌های معنوی انسان را هدف قرار می‌دهد، در حالی که اقتصادهای بشری و مکاتب غیر الهی صرفاً جنبه‌های مادی انسان را هدف قرار می‌دهند و خبری از معنویت از منظر اقتصادی در تنظیم رفتارهای اقتصادی نیست. در همین رابطه حضرت امام (ره) می‌فرمایند:

مکتب اسلام یک مکتب مادی نیست، یک مکتب مادی-معنوی است. اسلام دینی است که با تنظیم فعالیت‌های مادی، راه را به اعتلای معنوی انسان می‌گشاید. ترقی واقعی همین است که رشد خود انسان هدف فعالیت‌های مادی می‌گردد و اسلام دین این ترقی است.

آن چنان که ملاحظه می‌شود نظام اقتصادی اسلام نظامی مطلوب و دستوری که باید به سوی آن حرکت کرد تا انسان تحت تربیت اسلام با تنظیم برنامه‌های مادی راه را به اعتلای معنویت خود بگشاید امام خمینی (ره) می‌فرمایند:

مجموعه قواعد اسلامی در مسائل اقتصادی، هنگامی که در کل پیکره اسلام به صورت یک مکتب منسجم ملاحظه شود و همه جانبه پیاده شود، بهترین شکل ممکن خواهد بود. هم مشکل فقر را از بین می‌برد و از فاسد شدن یک عده به وسیله تصاحب ثروت جلوگیری می‌کند و در نتیجه، کل جامعه را از فساد حفظ می‌کند و هم مانع رشد استعداد و شکوفایی قدرت،

ابتکار و خلاقیت انسان‌ها نمی‌شود.

تحقق قواعد اسلامی در مسائل اقتصادی به گونه‌ای که هم مشکل فقر را از بین می‌برد و هم این که از فاسد شدن انسان‌ها جلوگیری کند و از طرفی زمینه رشد و شکوفایی و ابتکار و خلاقیت را فراهم کند مستلزم ایجاد ساختاری منسجم است که حضرت امام قدس الله نفس الزکیه در فرمایشات خود عامل اصلی، عقب ماندگی مسلمین را عدم تشکیل حکومت حق دانسته و می‌فرمایند اگر گذاشته بودند که حکومتی که اسلام می‌خواهد، حاکمی را که خدای تبارک و تعالی امر به تعیین اش فرموده است، رسول اکرم (ص) تعیین فرمود، اگر گذاشته بودند که آن تشکیلات پیش بیاید، حکومت اسلامی باشد، حاکم، حاکم منتخب منصوب من قبل الله تعالی باشد، آن وقت مردم می‌فهمند که اسلام چیست و معنی حکومت اسلامی چیست.

به طور خلاصه از نظر حضرت امام خمینی (ره) نه تنها اسلام با اقتصاد مخالف نیست بلکه اسلام اقتصاد را وسیله‌ای برای تأمین جهات مادی انسان برای نیل به جهات معنوی می‌داند و هم این که برای تحقق آن هم چون سایر برنامه‌های اسلام تشکیل حکومت حق و تعیین دولت اسلامی را که با همه دولت‌های دیگر تفاوتی اساسی دارد (از جمله تفاوت در، عدالت اجتماعی، در رشد اقتصادی، در تعالی معنوی و ایجاد روح اعتماد به نفس و خود باوری انسان‌ها، آزادی و مشارکت مردمی و استقلال و نفی هر نوع وابستگی به بیگانگان) لازمه تحقیق نظام اقتصادی اسلام، از جنبه سلبی و هم ایجابی قائل به قاعده نفی سبیلی از منظر اقتصادی است.

معمار بزرگ انقلاب اسلامی اعتقاد داشتند که وابستگی اقتصادی، وابستگی سیاسی را به دنبال دارد، بر همین اساس همیشه تأکید داشتند که بایستی از تسلط استعمارگران بر ذخایر و منابع اقتصادی و چپال آن توسط آن‌ها به شدت جلوگیری به عمل آید تا بسته‌های خود کفایی اقتصادی و استقلال اقتصادی فراهم شود و راه تحقق آن را نیز حفظ و نگهداری ذخایر فوق الارضی و تحت الارضی از دستبرد و تهاجم بیگانگان می‌دانستند. همچنین معظم له تحقق استقلال و خود کفایی اقتصادی را از طریق اتکاء به منابع و ذخایر خودی امکان پذیر دانسته و تکیه بر ذخایر انسانی و ذخایر زیر زمینی و به فعلیت رساندن آن‌ها را از جمله برنامه‌های حکومت جمهوری اسلامی دانسته که استقلال اقتصادی و قطع چپاولگری جهان خواران را

و نیایستی از دنیا منعزل بود. بلکه در شرایط فعلی نمی‌توان منعزل بود، نمی‌توان مرزهای خود را بر روی دنیا بست و با هیچ کجای دنیا ارتباط نداشت چرا که امروزه دنیا به مثابه به یک شهر می‌باشد که دارای محله‌های مختلفی است که این محلات با یکدیگر ارتباط و مراوده دارند.

البته این ارتباط و عدم منعزل شروطنی دارد که معظم له در فرمایش خود به آن اشاره دارند که به اختصار در ذیل باز نویسی می‌شود:

الف: اولاً نباید منعزل از دنیا باشیم.

ب: دوم این که باید با کشورهایی که ما را اذیت نمی‌کنند ارتباط داشته باشیم.

ج: باید در فکر تحکیم روابط باشیم و ساز و کارهای آن را فراهم کنیم.

د: با کشورهایی که در صدد تعدی به ما هستند نمی‌توانیم ارتباط داشته باشیم مگر این که خودشان را اصلاح کنند.

ه: اگر بخواهیم خودمان باشیم باید همه چیز مال خودمان باشد و خود را از غرب جدا کنیم.

و: کسانی را که از روی جهالت و یا غرض سیاسی و مخالفت با انقلاب و نظام جمهوری اسلامی عقیده بر عدم ارتباط با دنیا دارند نباید آن‌ها را به حساب آورد.

ز: الگوی ارتباطی کشور جمهوری اسلامی ایران با دنیا در شرایط فعلی جهان شیوه دیپلماسی پیامبر اعظم (ص) می‌باشد.

وضعیت اقتصادی و چگونگی اقتصاد رژیم گذشته

حضرت امام خمینی قدس الله نفس الزکیه که تداوم بخش مسیر حرکت انبیاء الهی به ویژه پیامبر اعظم (ص) در عصر حاضر در مبارزه همه جانبه با طاغوتیان و طاغوت‌های این فصل از تاریخ بشری است، یکی از ویژگی‌های بارز معظم له شناخت کامل و همه جانبه وی از اسلام ناب محمدی و سیره عملی نبی اکرم (ص) و ائمه اطهار (علیه السلام) و مقتضیات و ضروریات زمان است. دوم این که در تئوری مردم سازی و دولت سازی خود که لازمه تحقق و استمرار اهداف انقلاب اسلامی بر مبنای دین اسلام است، شناخت عمیق معمار انقلاب از حکومت‌های حاکم بر زمان خویش است به ویژه شناخت از ابعاد حکومت پهلوی (حکومت حاکم بر ایران) از

در پی خواهد داشت. حضرت امام (ره) اعتقاد داشتند که دولت اسلامی نیز بدون شرکت ملت و توسعه بخش‌های خصوصی جوشیده از طبقات محروم مردم و همکاری با طبقات مختلف مردم با شکست مواجه خواهند شد و کشاندن امور به سوی مالکیت دولت و کنار گذاشتن ملت بیماری مهلکی است که باید از آن احتراز شود.

حضرت امام (ره) اعتقاد داشتند که دولت اسلامی نیز بدون شرکت ملت و توسعه بخش‌های خصوصی جوشیده از طبقات محروم مردم و همکاری با طبقات مختلف مردم با شکست مواجه خواهند شد و کشاندن امور به سوی مالکیت دولت و کنار گذاشتن ملت بیماری مهلکی است که باید از آن احتراز شود.

ارتباط با جهان صنعتی

حضرت امام خمینی قدس الله نفس الزکیه در خصوص ارتباط با جهان صنعتی و سایر کشورها در تاریخ ۱۳۶۴/۸/۱۱ در جمع وزیر و معاونین وزارت امور خارجه و سفراء و کارداران جمهوری اسلامی ایران در کشورهای عربی و آفریقایی می‌فرمایند: ما از غرب خیلی بدی‌ها دیده‌ایم و چیزی که بشود گفت که خوبی آن‌ها بوده است، از حکومت‌های غربی نبوده بلکه از اهل صنعت بوده است که البته بسیاری از آن‌ها برای حکومت کار می‌کنند.....

مسئله دیگر هم این است که ما نمی‌خواهیم در یک کشوری زندگی کنیم که از دنیا منعزل باشد. ایران امروز نمی‌تواند این طور باشد بلکه کشورهای دیگر هم نمی‌توانند.

معمار بزرگ انقلاب با تأسی از شیوه دیپلماسی پیامبر عظیم الشان اسلام (ص) در برقراری ارتباط با بلاد دیگر و اعزام سفیر به اطراف و اکناف بر این عقیده‌اند که در حوزه اقتصاد هم بایستی با دنیا ارتباط داشت، با صنعت‌گران دنیا ارتباط داشت

۵. صرف بودجه های کلان در اقتصاد وابسته به غرب
۶. ترویج تجمل گرایی اقتصادی در جامعه از طریق گسترش روش های تقلیدی در تمام شئون زندگی مردم
۷. سرگرم کردن مردم و جوانان با کالاهای لوکس و وارداتی به خصوص زنان و جوانان
۸. ایجاد و گسترش طبقات اقتصادی در جامعه
۹. خروج کلان سرمایه های ایران از کشور
۱۰. غفلت از تولید، کار و سرمایه ملی و اشتغال جوانان ایرانی

قاعده نفی سبیل از منظر اقتصادی در اندیشه‌ی امام خمینی (ره)

از جنبه سلبی

معمار بزرگ انقلاب اسلامی اعتقاد داشتند که وابستگی اقتصادی، وابستگی سیاسی را به دنبال دارد. همیشه تأکید داشتند که بایستی از سلطه استعمارگران بر ذخایر و منابع اقتصادی و چپاول آن توسط آنها باید به شدت جلوگیری به عمل آید تا بسترهای خودکفایی اقتصادی و استقلال اقتصادی فراهم شود.

معظم له بر حفظ و نگهداری ذخایر فوق الارضی و تحت الارضی از دستبر و تهاجم بیگانه گان تأکید فزاینده داشتند. امام خمینی (ره)؛ مگر تسط آمریکا بر ما غیر از این است که بر منابع ای که ما داریم، مخازنی که ما داریم، چیزهای زیرزمینی که ما داریم، روزمینی را که ما داریم، سلطه پیدا کنند و ببرند؟ امام خمینی (ره)؛ خوشوقتی کامل ما آن روز است که سلطه همه استعمارگران شرق و غرب به خصوص آمریکای جهانخوار از سر مسلمانان قطع شود.

از جنبه ایجابی

حضرت امام خمینی (ره) در جنبه ایجابی نفی سبیل از منظر اقتصادی اعتقاد داشتند که، تحقق استقلال و خودکفایی اقتصادی با اتکا به منابع و ذخایر خودی امکان پذیر است. به گونه ای که با تکیه بر ذخایر انسانی و زیرزمینی با به فعلیت رساندن آنهاست که جمهوری اسلامی می تواند استقلال اقتصادی و قطع چپاولگری جهانخواران را بدست آورد. لذا بر این عقیده بودند که باید بنیه ...

امام خمینی (ره): تنها چیزی که می تواند سر راه اجانب و

جمله برنامه های اقتصادی و چگونگی ادامه امور اقتصادی مردم و تحقق عدالت اجتماعی در کنار سلطه کفر و نفاق و استثمار بیگانگان و جریانات ضد اسلامی این رژیم خود کامه است که با فریاد حسین گونه علیه آن برخوردید و تئوری اسلام ناب محمدی (ص) را در عمل به منصفه ظهور رسانید، معظم له در تبیین وضعیت اقتصادی و چگونگی اقتصاد رژیم پهلوی در چندین موضوع از جمله رفتار اقتصادی، سلطه اقتصادی بیگانگان، سیاست های اقتصادی، مصرف بودجه، واردات کالاها و وضعیت اقتصادی و... می فرمایند:

دولت مردان خائن و دودمان پهلوی خصوصاً و مراکز تبلیغاتی علیه دستاوردهای خودی و نیز خود کوچک دیدن ها و یا ناچیز دیدن ها، ما را از هر فعالیتی برای پیشرفت محروم کرد.

وارد کردن کالاها از هر قماش و سرگرم کردن بانوان و مردان خصوصاً طبقه جوان به اقسام اجناس وارداتی از قبیل ابزار آرایش و تزئینات و تجملات و بازی های کودکانه و به مسابقه کشاندن خانواده ها و مصرفی بار آوردن هر چه بیشتر که داستان های غم انگیز دارد و سرگرم کردن و به تباهی کشاندن جوانان که عضو فعال هستند با فراهم آوردن مراکز فحشاء و عشرتکده ها از این مصائب حساب شده برای عقب نگهداشتن کشورها است. در این صد سال اخیر به ویژه نیمه دوم آن چه نقشه های بزرگی از این ابزار، چه در تبلیغ ضد اسلام و ضد روحانیت خدمت گذار و چه در تبلیغ استعمارگران شرق و غرب کشیده شد و از آن ها برای درست کردن بازار کالاها خصوصاً تجملی و تزئینی از هر قماش، از تقلید در ساختمان ها و تزئینات و تجملات آن ها و تقلید در اجناس نوشیدنی و پوشیدنی و در فرم آن ها استفاده کردند، بطوری که افتخار بزرگ فرنگی مآب بودن در تمام شئون زندگی از رفتار و گفتار و پوشش و فرم آن ها به ویژه...

باختصار نکات کلیدی رهنمودهای محوری در فرمایشات حضرت امام (ره) در رابطه با وضعیت اقتصادی و چگونگی اقتصاد رژیم گذشته عبارت است از:

۱. وابستگی شدید اقتصاد ایران در دوره پهلوی به بیگانگان
۲. اعمال سیاست های اقتصادی غربی و بیگانه
۳. از بین بردن منابع فوق الارضی و تحت الارضی و دستبرد بیگانگان به آن
۴. واردات بی رویه کالاهای خارجی به کشور

دوری استعمار باشد و نگذارد سلطه بر ذخایر مملکت اسلامی پیدا کند اسلام و علماء جلیل اسلام است.

سرمایه و سرمایه‌داری از دیدگاه حضرت امام خمینی (ره)

مهم ترین ویژگی عصر حاضر را می‌توان تغییرات و تحولات سریع آن نامید، توانمندی‌های ذهنی و مهارت‌های بشر امروز تحولات بسیار پر شتابی را در عرصه‌های مختلف از جمله در عرصه اقتصادی ایجاد کرده و انسان‌ها، ملت‌ها و دولت‌ها در کوران این تحولات کماکان به دنبال مسیر زندگی خود و هدفی برای زیستن و تلاش و ادامه حیات می‌باشند، لکن باورها و اعتقاداتی که بخواهد پا به پای این شتاب و تحولات پاسخگوی اقتضائات زمان و نیازهای اقتصادی بشر قرار گیرد ضرورتاً بایستی باورهای بنیادینی باشد که در روند تاریخ پایدار و تعیین کننده بماند.

از اقدامات بزرگ حضرت امام رضوان الله تعالی علیه در برهه انقلاب شکوهمند اسلامی طرح اسلام به عنوان آخرین دین الهی با توانایی پاسخگویی به تمام نیازهای زمان بوده است، حضرت امام (ره) مصادیق عینی و بارز مفاهیم دینی در دنیای امروز را از جمله مباحث اقتصادی، با همه چالش‌هایی که در جهان امروز و در مکاتب و ادیان مختلف در چارچوب نظریه‌های متعدد اقتصادی را که پیرامون آن مطرح است با انطباق بر دین مبین اسلام مطرح و تبیین فرموده اند به طوری که این امر ویژگی بارز انقلاب اسلامی حضرت امام (ره) محسوب می‌شود، از جمله این انطباق و همگامی با اقتضائات زمان نگرش امام نسبت به مسائل اقتصادی به ویژه نوع نگرش و نگاه اسلام به سرمایه و سرمایه‌داری است که حضرت امام (ره) در این رابطه می‌فرمایند.

اسلام نه با سرمایه‌داری ظالمانه و بی حساب و محروم کننده‌ی توده‌های تحت ستم و مظلوم موافق است، بلکه آن را به طور جدی در کتاب و سنت محکوم می‌کند و مخالف عدالت اجتماعی می‌داند و نه رژیم‌هایی مانند رژیم کمونیسم و مارکسیسم، لنینیسم است که با مالکیت فردی مخالف و قائل به اشتراک می‌باشد.

بلکه اسلام یک رژیم معتدل که با شناخت مالکیت و احترام به آن به نحو محدود و در پیدا شدن مالکیت و مصرف اگر به حق به آن عمل شود چرخ‌های اقتصاد سالم به راه می‌افتد و عدالت اجتماعی که لازمه یک رژیم سالم است تحقق می‌یابد.

با بررسی این فراز از فرمایش اقتصادی حضرت امام خمینی (ره) به چند شاخصه مهم و بارز پی می‌بریم:

۱. برنامه عملی و نوع نگاه اسلام به سرمایه و سرمایه‌گذاری.
۲. توجه و تأکید اسلام به مسیر و نتایج سرمایه و سرمایه‌گذاری برای تحقق عدالت اجتماعی.
۳. توجه و احترام اسلام به مالکیت و تبیین حد و حدود آن.
۴. نقش بارز سرمایه و سرمایه‌گذاری و مالکیت در ایجاد تحرک چرخ‌های اقتصادی.
۵. نقش سرمایه‌داری ظالمانه و بی حساب که محروم کننده توده‌های تحت ستم و مظلوم می‌شود.
۶. نفی دیدگاه‌های اقتصادی کمونیسم و مارکسیسم لنینیسم که با مالکیت فردی مخالف و قائل به اشتراک می‌باشد.
۷. بالاخره معرفی اسلام به عنوان یک رژیم معتدل که پاسخگوی تمامی نیازهای بشر در تمامی زمان‌ها و مکان‌ها است.

اسلام یک رژیم معتدل است که با شناخت مالکیت و احترام به آن، به نحو محدود و در پیدا شدن مالکیت و مصرف اگر به حق به آن عمل شود چرخ‌های اقتصاد سالم به راه می‌افتد و عدالت اجتماعی که لازمه یک رژیم سالم است تحقق می‌یابد.

صنعت از دیدگاه حضرت امام (ره)

با مطالعه دیدگاه‌های حضرت امام (ره) در این زمینه روشن می‌شود که ایشان در تمامی عرصه‌های اقتصادی هم از نظر اسلام، وضعیت اقتصادی کشورهای جهان، نقش جهان‌خواران، وضع اقتصادی موجود ایران در دوره‌های گذشته وضع مطلوب در دوره بعد از انقلاب اسلامی، اشرافیت فوق‌تصوری داشته‌اند که از جمله آن نوع نگاه به مسائل صنعت، تکنیک و تکنولوژی، صنعت و صنعت‌گران است. ایشان در این رابطه می‌فرمایند:

گذشته که توسعه صنعتی را برای بیگانگان و استان های خاصی برنامه ریزی می کرده است

۳. مشارکت دادن مردم در امر تجارت و صنعت

۴. عدم مشارکت مردم در تجارت و صنعت برابر است با عدم موفقیت دولت

۵. صنایعی که در توان مردم و بخش خصوصی است به آن ها واگذار و صنایعی که در توان مردم نیست توسط دولت انجام شود

۶. مشارکت مردم و دولت در فعالیت های تجاری و صنعتی

۷. عدم ممانعت از فعالیت های تجاری و صنعتی مردم

۸. ایفای نقش نظارتی دولت بر تجارت و صنعت و هدایت مردم و بخش های خصوصی

۹. تجهیز مراکز تجاری و صنعتی کشور به تکنولوژی روز دنیا

۱۰. پر کردن بازارهای اسلامی از تولید کالاهای صنعتی داخلی

۱۱. پیشگیری از مصرف زدگی مردم با کالاهای خارجی و تکیه بر تولیدات داخلی

۱۲. رشد و ارتقاء صنایع داخلی بنحوی که رقابت با کالاهای صنعتی سایر کشورهای جهان را در پی داشته باشد.

۱۳. افزایش خود باوری در مردم برای تولیدات صنعتی داخلی و ادامه زندگی با مصرف کالاهای داخلی

۱۴. تحولات عظیم صنعتی در ایران بعد از انقلاب در عرصه های مختلف تولیدات صنعتی بدون کمک های مادی و انسانی خارجی و.....

اکنون بازارهای کشورهای اسلامی، مراکز رقابت کالاهای غرب و شرق شده و سیل کالاهای تزئینی مبتذل و اسباب بازی ها و اجناس مصرفی به سوی آن ها سرازیر است و همه ملت ها را آن چنان مصرفی بار آورده اند که گمان می کنند بدون این اجناس آمریکایی و اروپایی و ژاپنی و دیگر کشورها، نمی توان زندگی کرد.

آن ها (دولت پهلوی) می خواستند برای ارباب های خودشان کار بکنند و روی آن مبنا مجهز برای آن جهت بودند، اما کاری به این نداشتند که حالا در بلوچستان چه می گذرد، در کرمان چه می گذرد، در جاهای دیگر چه می گذرد و.....

و می فرمایند: «اما راجع به تجارت، راجع به صنعت، راجع به این ها اگر مردم را شریک خودتان نکنید، موفق نخواهید شد. یعنی نمی شود یک جمعیت کثیری را بدون شرکت خود جمعیت، بدون شرکت، مثل این است که ما بخواهیم چیز را -کشاورزی را ما خود دولت بکنند، خوب!... تجارت هم همین جور است. صنعت هم همین جور است. صنایعی که مردم ازشان نمی آید البته باید دولت بکنند، کارهایی را که مردم نمی توانند انجام بدهند، دولت باید انجام بدهند. کارهایی که هم دولت می تواند انجام بدهد و هم مردم می توانند انجام بدهند، مردم را آزاد بگذارید که آن ها بکنند، خودتان هم بکنید، جلوی مردم را نگیرید، فقط یک نظارت بکنید که مبدا انحراف پیدا بشود، مبدا یک وقت کالاهایی بیاورید که مخالف با اسلام است، مخالف با صلاح جمهوری اسلامی است. این یک مسئله ای است که بسیار مهم است در نظر من.....»

در سخن دیگری می فرمایند: اکنون بازارهای کشورهای اسلامی، مراکز رقابت کالاهای غرب و شرق شده است و سیل کالاهای تزئینی مبتذل و اسباب بازی و اجناس مصرفی به سوی آن ها سرازیر است و همه ملت ها را آن چنان مصرفی بار آورده اند که گمان می کنند بدون این اجناس آمریکایی، اروپایی، ژاپنی و دیگر کشورها، زندگی نمی توان کرد.....

و علاوه بر موفقیت های اعجاز گونه ای که در صحنه های دفاع از کشور اسلامی و بیرون راندن متجاوزین از هزاران کیلومتر به تحولات شگرف صنعتی از قبیل راه اندازی کارخانجات و دگرگونی در خطوط تولید و ساختن و اختراع ده ها و سایل پشرفته و مدرن نظامی، آن هم بدون حضور هیچ مستشاری و بدون هیچ گونه کمک خارجی دست یافته ایم.....

با مطالعه دیدگاههای امام (ره) در این زمینه روشن می شود که ایشان :

۱. کار و تلاش را چه توسط دولت و چه توسط مردم برای رفاه و آسایش مردم اقصی نقاط کشور توصیه می کنند نه در منطقه ای خاص یا برای بیگانگان

۲. توجه جدی به کلیه استان های کشور بر خلاف رژیم

معادن از دیدگاه حضرت امام (ره)

همان گونه که اشاره شد دیدگاه‌های حضرت امام (ره) در عرصه اقتصادی از جامعیت کاملی برخوردار است همان گونه که در این پژوهش و بررسی به گوشه‌هایی از آن پرداخته شده تمامی مسائل اقتصادی مربوط به ملت‌ها، دولت‌ها و نیازهای روز مردم در هر عصر و زمانی را به تفصیل مطرح کرده‌اند از جمله آن مباحث مربوط به معادن است.

حضرت امام قدس الله نفس الزکیه در پاسخ به استفتاء شورای نگهبان در مورد مالکیت و استخراج معادن می‌فرمایند:

اصل مسئله تبعیت اعماق زمین و نیز هوا نسبت به املاک شخصی تا حدود احتیاجات عرفی است. مثلاً اگر کسی در خارج از محدوده منزل و یا زمین شخصی و یا وقتی کانالی زده و از زیر زمین آن‌ها عبور کند یا تصرف نماید. دارندگان منازل و زمین یا متولیان نمی‌توانند ادعایی بنمایند. یا اگر کسی بالاتر از مقدار متعارف بنایی ایجاد و یا رفت و آمد نماید، هیچ یک از مالکین و یا متولیان حق جلوگیری از او را ندارند و بالاخره تبعیت زمین شخصی به مقدار عرفی است و آلات جدید هیچ گونه دخالتی در تعیین مقدار عرفی ندارد ولی تبعیت کشور مقدار بسیار زیاد است و دولت حق دارد تا از تصرف بیش از حق عرفی شخص و یا اشخاص جلوگیری نماید.

بنابراین نفت و گاز و معادنی که خارج از حدود عرفی املاک شخصی است تابع املاک نمی‌باشد و اما اگر فرض کنیم معادن نفت و گاز در حدود املاک شخصی است - که فرض بی‌واقعیت است - این معادن چون ملی است و متعلق به ملت‌های حال و آینده است که در طول زمان موجود می‌گردند، از تبعیت املاک شخصی خارج است و دولت اسلامی می‌تواند آن‌ها استخراج کند ولی باید قیمت املاک اشخاص و یا اجاره زمین تصرف شده را مانند سایر زمین‌ها بدون محاسبه معادن در قیمت و یا اجاره پردازد و مالک نمی‌تواند از این امر جلوگیری نماید.

کشاورزی از دیدگاه اقتصادی حضرت امام (ره)

بنیانگذار فقید انقلاب اسلامی و برپا کننده حکومت جمهوری اسلامی ایران از اثر گذاری اقشار مختلف جامعه؛ زنان، مردان، بخش‌های تولیدی خصوصی، تعاونی، بخش دولتی، ابزار و امکانات تکنولوژی روز، دخالت بیگانگان و... در امر توسعه اقتصادی به خوبی آگاه بودند و رشد و تکامل کشور و سازندگی

همه جانبه آن را مرهون حضور همه فعالان عرصه اقتصادی می‌دیدند و به همین لحاظ ایشان در سخنرانی‌ها، پیام‌ها متناسب با حضور اقشار خاص و ضرورت زمانی و موضوعی کشور در سخنرانی‌ها مطالب و رهنمودهایی را می‌فرمودند از جمله آن در مباحث کشاورزی، اعم از امکانات و عوامل تولید، اراضی، امکانات و استعدادها، دامداری، سدسازی، کشاورزی و کشاورزان و... که می‌فرمایند.

در رابطه با کشاورزان - کشاورزان در هر کشوری که مثل کشور ما باشد، اصل در امور هستند. کشور ایران کشور کشاورزی است، زمین زیاد دارد، آب زیاد دارد و افراد هم زیاد.

ما اگر چنانچه از حیث کشاورزی خود کفا نشویم و دستمان پیش قدرت‌های دیگر دراز بشود و به عبارت دیگر گدایی کنیم از آن‌ها یا فرض کنید که پول هم بدهیم به آنها، لیکن وابسته ایم. کشاورزان عزیز می‌توانند که ایران را از وابستگی در این بعد نجات بدهند و این را یک عبادت شرعی حساب کنند و عبادت است کشاورزی، در اسلام آن قدر به آن اهمیت داده شده است و ...

- هر کس در هر شغلی که هست آن جا را خوب عمل بکند. همان طوری که پاسدارها و ارتش ما در جبهه‌ها پایداریشان به این است که جنگ را خوب عمل بکنند و پیش ببرند. پایداری کشاورز این نیست که جنگ بکند، پایداری کشاورز این است که کشاورزی خوب باشد.

- چنانچه حل مسائل کشاورزی که از مهمات امور کشور است به عهده دولت با پشتیبانی مجلس است. و در تمام این امور آن چه لازم است بدون مسامحه عمل شود. موافق بودن قوانین مربوط به این امور و سایر امور کشور با قوانین مقدس اسلام اعم از احکام اولیه یا احکام ثانویه است که اگر جزئی انحرافی خدای نخواست در این مجلس از شرع اسلام پیدا شود سنت سینه‌ای خواهد شد که دنبال آن سنت‌های سینه‌دیگر خواهد آمد و... نمی‌شود یک جمعیت کثیری را بدون شرکت خود جمعیت، بدون شرکت، مثل این است که ما بخواهیم - چیز را - کشاورزی را مال خود دولت بکنند، خوب! کشاورزی که نمی‌تواند دولت - کشاورزی بکند. کشاورزی را دولت باید تأیید بکند تا کشاورزها کشاورزی کنند.

- مطمئناً خود کفایی در کشاورزی مقدمه‌ای است برای استقلال و خود کفایی در زمینه‌های دیگر.

خدمات از دیدگاه حضرت امام (ره) حضرت امام (ره)

در مبحث اختیارات حکومت اسلامی می فرمایند: حکومت به معنای ولایت مطلقه ای که از جانب خدا به نبی اکرم صلی الله علیه و آله و سلم واگذار شده است و اهم احکام الهی و بر جمیع احکام فرعیه الهی تقدم دارد

مثلاً خیابان کشی ها که مستلزم تصرف در منزلی است یا حریم آن است در چارچوب احکام فرعیه نیست، نظام وظیفه و اعزام الزامی به جبهه ها و جلوگیری از ورود و خروج ارز و جلوگیری از ورود و خروج هر نحو کالا و منع احتکار در غیر دو سه مورد و گمرکات و مالیات و جلوگیری از گران فروشی، قیمت گذاری و جلوگیری از پخش مواد مخدر و منع اعتیاد به هر نحو غیر از مشروبات الکلی، حمل اسلحه به هر نوع که باشد و صدها امثال که از اختیارات دولت است.....

باید عرض کنم حکومت شعبه ای از ولایت مطلقه رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم است. یکی از احکام اولیه اسلام است و مقدم بر تمام احکام فرعیه حتی نماز و روزه و حج است. حاکم می تواند مسجد یا منزلی را که در مسیر خیابان است خراب کند و پول منزل را به صاحبش رد کند.....حکومت می تواند قراردادهای شرعی را که خود با مردم بسته است در مواقعی که آن قرار داد مخالف مصالح کشور و اسلام باشد یک جانبه لغو کند و می تواند هر امری را....

امروز با کمال خوشحالی به مناسبت انقلاب اسلامی حرف های فقها و صاحب نظران به رادیو و تلویزیون و روزنامه ها کشیده شده است چرا که نیاز عملی به این مبحث ها و مسائل آن است مثلاً در مسأله مالکیت و محدوده آن ، در مسئله زمین و تقسیم بندی آن، در انفال و ثروت های عمومی ، در مسائل پیچیده پول و ارز و بانکداری، در مالیات، در تجارت داخلی و خارجی، در مزارعه و مضاربه و اجاره و رهن، در حدود و دیات، در قوانین مدنی، در مسائل فرهنگی و برخورد با هنر به معنای اعم، چون عکاسی، نقاشی، مجسمه سازی، موسیقی، تئاتر، سینما، خوشنویسی و غیره، در حفظ محیط زیست و سالم سازی طبیعت و

چنان چه حالا که بعد از جنگ است مردم باید در کارهای تجاری آزاد باشند لکن با نظارت دولت که یک وقتی خدای نخواستہ دوباره از آن چیزهایی که از خارج می آورند و آن چیزهای فاسدی که می آورند دوباره شروع نکنند.

مکتب اسلام یک مکتب مادی نیست، یک مکتب مادی- معنوی است. اسلام دینی است که با تنظیم فعالیت های مادی، راه را به اعتلای معنوی انسان می گشاید.

آن ها (دولت پهلوی) می خواستند برای ارباب های خودشان کار بکنند و روی آن مبنا مجهز برای آن جهت بودند، اما کاری به این نداشتند که حالا در بلوچستان چه می گذرد، در کرمان چه می گذرد، در جاهای دیگر چه می گذردو...

دولت اجازه بدهد مردم از خارج چیز بیاورند، تجارت کنند لکن نظارت داشته باشد که فساد ایجاد نشود. این هم یک مطلبی است که مهم است و باید خیلی در آن چیز کرد. بی شک فرمایشات حضرت امام رحمت الله علیه در حوزه اقتصاد هم چون سایر حوزه ها آن قدر عمیق و مدبرانه به جزء به جزء مسائل مبتلا به بشر امروز به خصوص مردم مسلمان کشور جمهوری اسلامی پرداخته اند که پژوهش و بررسی در مورد هر کدام از مباحث آن مستلزم چندین سال وقت است که از عهده این مرکز با ضیق وقت و بضاعت کم ساخته نیست لذا به ذکر همین چند فرمایش معظم له در باب خدمات بسنده و به مهمترین نکات کلیدی اشاره آن می گردد:

۱. تبیین حدود اختیارات حکومت اسلامی به معنای ولایت مطلقه که از احکام اولیه است و بر احکام فرعیه مقدم است.
۲. توصیه به رعایت حدودات الهی در امر خدمات.
۳. تأکید بر اطاعت مردم در حوزه خدمات از حکومت.
۴. لغو قرار دادهای شرعی حکومت با مردم در مواقعی که مخالف مصالح کشور و اسلام باشد.
۵. وجود دیدگاه های متفاوت در باب مسائل مربوط به حوزه خدمات.
۶. به برکت انقلاب حرف ها، نظرات فقها و صاحب نظران در باب مسائل مختلف اقتصادی و خدماتی به رادیو و تلویزیون به عنوان نیاز علمی کشیده شده است.

همان گونه که از متن فرمایشات حضرت امام (ره) در رابطه با نفت و گاز و اهمیت آن در مبارزه علیه طاغوت در طول انقلاب تا سرنگونی رژیم ضد دین پهلوی به مفاهیم دیگری که نفت و گاز می‌تواند در معادلات جهان و اقتصاد بین‌المللی، جایگاه این صنعت در معادلات سیاسی لزوم توجه و تکیه دولت جمهوری اسلامی بر صادرات غیر نفتی پیدا است، اهمیت دادن معظم له به این ذخایر و گنج‌های خدادادی و پاسداری با بصیرت برای نسل‌های حاضر و آینده و مهم‌تر از آن توجه دادن تصمیم‌سازان و تصمیم‌گیران برای خروج از تکیه بر صادرات نفت که از مهمترین معضلات اقتصاد ایران در یکصد سال اخیر بوده که هرگاه دولت‌ها با تکیه بر آن به ویژه هزینه کردن درآمدهای حاصل از فروش و صادرات نفت را در فعالیت‌های غیر سرمایه‌گذاری و تولید و توسعه زیرساخت‌ها منجر به انحراف در برنامه‌های اقتصادی تدوین شده و هم‌غفلت از توسعه صادرات غیر نفتی شده و از این رهگذر نیز جهان‌خواران در مدیریت بازارهای نفتی به ویژه در شرایط تحریم، فشارهای مضاعفی را اعمال کرده‌اند که باعث آسیب به اقتصاد شده است.

چرا که امروزه فرایند توسعه یافتگی سیاسی و اقتصادی و هم‌امنیت ملی کشورهای تولیدکننده و صادرکننده نفت تحت تأثیر درآمدهای نفتی قرار دارد. در کشور ایران هم قبل از انقلاب و بعد از انقلاب نفت همواره مولفه‌ای مهم و موثر در روند تحولات سیاسی و اجتماعی و هم روابط خارجی و بین‌المللی بوده است و هم این که امنیت ملی را تحت تأثیر قرار داده است. از این رو رهنمودهای حضرت امام (ره) در خصوص نفت و گاز و لزوم توجه به این نعمت الهی در تحقق راهبرد اقتصاد مقاومتی که در سال تولید ملی و حمایت از کار و سرمایه ایرانی از سوی مقام معظم رهبری نیز تبیین و سیاست‌های آن ابلاغ گردیده موثر واقع شود.

تولید و مصرف در رهنمودهای اقتصادی حضرت امام خمینی (ره)

همان گونه که پیداست امروزه بیش از نیمی از مردم سراسر جهان به لحاظ اقتصادی، تولید و درآمد در وضعیت بدی زندگی می‌کنند، بسیاری مثل ایتوپی و آفریقا و بخش‌های دیگری از جوامع انسانی به غذای کافی دسترسی پیدا نمی‌کنند و هر روز قربانی می‌شوند و یا فقر و فلج و بیماری آنان را کلافه کرده، این در حالی است که بخشی دیگر از جمعیت جهان در رفاه

۷. مشارکت آزادانه مردم در تجارت.
۸. نظارت دولت و حاکمیت در واردات به داخل کشور و ممانعت از ورود چیزهای فساد آور.
۹. توصیه به کسب خودکفایی و بازسازی توسعه مراکز علمی و تحقیقات
۱۰. برنامه ریزی در جهت رفاه متناسب با وضع عامه مردم
۱۱. رعایت اصول ایمنی و حفاظتی مراکز و صنایع
۱۲. استفاده از نیروهای عظیم مردمی در بازسازی
۱۳. تأکید بر حفظ ارزش‌ها و شئون اخلاقی و اجتماعی و سالم سازی اجتماعات.

نفت و گاز از دیدگاه حضرت امام (ره)

حضرت امام خمینی می‌فرمایند: جمهوری اسلامی ایران به امنیت در خلیج فارس اهمیت زیادی می‌دهد و به همین دلیل و علی‌رغم فراهم بودن همه نوع امکانات دریایی و هوایی و زمینی در بستن تنگه هرمز و صدمه وارد کردن به کشتی‌ها و نفت‌کش‌ها و منافع و مراکز صدور نفت و پالایشگاه‌ها و بنادر منطقه تا به حال از سیاست صبر و انتظار و جلوگیری از گسترش جنگ پیروی نموده است و فقط نفت و گاز و معادنی که خارج از حدود عرفی املاک شخصی است تابع املاک نمی‌باشد و اما اگر فرض کنیم معادن نفت و گاز در حدود املاک شخصی است که فرضی بی‌واقعیت است.

این معادن چون ملی است و متعلق به ملت‌های حال و آینده است که در طول زمان موجود می‌گردد از تبعیت املاک شخصیه خارج است و دولت اسلامی می‌تواند آن‌ها را استخراج کند ولی باید قیمت املاک اشخاص و یا اجاره زمین تصرف شده را مانند سایر زمین‌ها بدون محاسبه معادن در قیمت و یا اجاره بپردازد و مالک نمی‌تواند از این امر جلوگیری نماید.

تشویق به تولیدات داخلی و برنامه‌ریزی در جهت توسعه صادرات و گسترش مبادی صدور کالا و خروج از تکیه به صادرات نفت و نیز آزادی واردات و صادرات و به طور کلی تجارت بر اساس قانون و با نظارت دولت در نوع و قیمت.

عزیزان شرکت و صنعت نفت که به حق در حساس‌ترین شرایط شایسته‌ترین خدمات را به انقلاب و میهن اسلامی نموده‌اند. ارزش مبارزه آنان با رژیم طاغوتی شاه در اعتصاب و بستن شیرهای نفت به روی بیگانگان و وارد کردن ضربه قاطع بر آنان فراموش نخواهد شد.

وابستگی اقتصادی، وابستگی سیاسی را به دنبال دارد.

حالا طوری شده است که خانم ها هم دوش با سایر برادران در تحصیل علوم و عرفان و فلسفه و تمام شعب علم و انشالله صنعت فعالیت می کنند آن وقت می گفتند نیمی از جمعیت ایران که در پرده هستند.

می خواهیم که با تلاش خود به دنیا ثابت کنند که می توانند با فکر و تلاش خود چرخ های اقتصادی کشور را به حرکت در آورند.

اشتغال به کار و کارگر از دیدگاه امام (ره)

جامعه در حال تغییر بعد از انقلاب و جامعه در حال تغییر امروز هر دو در خواست ها و تقاضاهای جدیدی را در ساختار حکومت جمهوری اسلامی داشته و دارد که توانایی تبیین و تغییر و تجدید نظر در آن یک ضرورت بوده و به نظر می رسد در صورت عدم توجه با از دست رفتن فرصت های بهره برداری از سرمایه و سرمایه گذاری و تولید و انباشته شدن فرصت های از دست رفته در کشور در طی زمان منجر به ضعف اقتصاد در مقایسه با اقتصاد سایر کشورها خواهد شد و اقتصاد تاب تحمل در مقابله با تهدیدات و تحریم های دشمن را از دست خواهد داد. از این رو در کنار آن عدم توجه به اشتغال نیروی انسانی افزون بر اثرات سوء اقتصادی آثار اجتماعی و فرهنگی و سیاسی آن از اهمیت بیشتری برخوردار است در این رابطه معمار بزرگ انقلاب اسلامی در فرمایشات اقتصادی خود در باب اشتغال، بیکاری و نیروی انسانی می فرمایند.

حالا طوری شده است که خانم ها هم دوش با سایر برادران در تحصیل علوم و عرفان و فلسفه و تمام شعب علم و انشالله صنعت فعالیت می کنند آن وقت می گفتند نیمی از جمعیت ایران که در پرده هستند.

دیگر کاری از ایشان بر نمی آید نه این که می خواستند کاری

کامل به سر برده و دولت مردان آن ها تولیدات خود را به دریاهای می ریزند و یا بخشی از آن را صرف تولید و خرید سلاح های کشتار جمعی می کنند و یا با هزاران ترفند سیاسی، فرهنگی و اجتماعی تولیدات خود را روانه بازارهای سایر کشورها به خصوص کشورهای مسلمان می کنند تا علاوه بر به رخ کشیدن قیافه بشر دوستانه غیر واقعی خود به استبداد و استثمار و خوی غارتگری در غارت مواد اولیه کشورهای کمتر توسعه یافته یا در حال توسعه ادامه دهند و آنان را تا جایی به خود وابسته کنند که ادامه حیات و زندگی آنان را وابسته به خود سازند، از این رو بیدارگر قرن، ناجی بشریت از هر نوع وابستگی در تمامی مقوله های مورد نیاز امروز مطالبی و رهنمودهایی را بیان فرموده اند از جمله در باب تولید و مصرف که می فرمایند.

ما نباید اکتفا کنیم به آن چیزی که داریم، باید کوشش کنیم به این که آن چیزهایی که نداریم تحصیل کنیم، ما نباید در تحت تأثیر هیچ قدرتی واقع بشویم و در تحت تأثیر هیچ تبلیغاتی در عالم واقع بشویم. ما باید در همه امور مستقل باشیم و خودمان کار کنیم. توقع نداشته باشیم که خارجی برای ما کار بکند. خارجی ها همین الان در صدند که کار شکنی بکنند برای ما کار نمی کنند سابق هم همین طور بوده است.

برای این مستضعفینی که برای شما خدمت کرده اند، خدمت بکنید و خدمت هم به این است که آن ها را - بازاری ها را در کار وارد کنید، شریک کنید. کسانی که می توانند صنعت های کوچک درست کنند آن ها صنعت هایشان را حفظ بکنند و سایر کارها، آن هایی که البته دولت نمی تواند آن دولت می تواند و دیگران نمی تواند، آن ها باید بکنند....

بیت المال مسلمین را بزرگ بشمارید. حکومت های اسلامی باید بیت المال مسلمین را برای جلال و جبروت خودشان صرف نکنند.

بیت المال مسلمین صرف آن چیزی بشود که برای مسلمین است عدالت را اجرا کنید عدالت را برای دیگران نخواهید، خودتان هم بخواهید در رفتار عدالت داشته باشید، در گفتار عدالت داشته باشید، تشریفات را کم کنید و این ملت را خدمت گزار باشید.

توجه به بازسازی و مراکز صنعتی نباید کوچک ترین خللی بر ضرورت رسیدن به امر خود کفایی کشاورزی وارد آورد بلکه اولویت و تقدم این امر باید محفوظ بماند من ضمن تشکر از گردانندگان صنایع کشور خصوصاً صنعت نفت و گاز از همه آنان

دولت چنانچه که کراراً تذکر داده ام بی شرکت ملت و توسعه بخش‌های خصوصی جوشیده از طبقات محروم مردم و همکاری با طبقات مختلف مردم با شکست مواجهه خواهد شد، کشاندن امور به سوی مالکیت دولت و کنار گذاشتن ملت بیماری مهلکی است که باید از آن احتراز شود.....

بانوان ایران در همه جا فعالیت کرده اند چه فعالیت‌های فرهنگی و چه فعالیت‌های اقتصادی که قشر کثیری از آن در کشاورزی دخالت دارند و قشر کثیری از آنها در صنعت دخالت دارند و قشر کثیری در فرهنگ و ادب و علم و هنر.....

از ایشان برباید برای این که مردها را هم آن‌ها محروم کردند از کارهای فعال، بلکه می‌خواستند که این‌ها را وارد کنند در جامعه به آن ترتیبی که خود آن‌ها و رفقا و همراهان آن‌ها بودند و به فساد بکشند جامعه را و خداوند خواست که موفق نشوند و شما باید در همه صحنه‌ها و میدان‌ها آن قدری که اسلام اجازه داده وارد بشوید و همه شما و ما مشغول فعالیت برای این که از حیث معنویت و از حیث مادیات این کشور را به پیش ببریم که الگو بشود از برای تمامی کشورهای اسلامی.

مقدمه ای بر کاپیتولاسیون

تا بدین جای گزارش رهنمودهای اقتصادی حضرت امام خمینی (ره) به مثابه قطره ای از دریا مطرح گردید. اما زمانی که صحبت از حضرت امام به میان می‌آید هیچ‌گاه نمی‌توان ذکاوت و درایت ایشان پیرامون مسائل کشور را نادیده گرفت. به طور مثال در جریان لایحه انجمن‌های ایالتی و ولایتی حضرت امام قویاً و صریحاً مخالفت خود را اعلام داشتند. در موضوع فراندوم «شاه و مردم» آن را فراندوم اجباری نامید و تحریم کرد. در واقع مثال‌های متعددی را می‌توان از آگاهی امام و روشنگری ایشان مطرح نمود.

در این بین موضوعی که از سوی حضرت امام به صورت مصرانه و مجدانه مورد انتقاد قرار گرفت، کاپیتولاسیون بود. حضرت امام کاپیتولاسیون را اقدامی غریب و سخیف از سوی حاکمیت برای زیر سوال بردن حرمت و حریت ایرانی مسلمان می‌دانستند. در واقع ریشه‌ی کاپیتولاسیون که از زمان مغول در ایران کاشته شده بود توسط ایشان قطع شد و درسی به اغیار داده شد. از این حیث در ادامه‌ی این مطالعه سعی می‌شود به بررسی ابعاد کاپیتولاسیون و نحوه‌ی مواجهه امام خمینی (ره) با آن پرداخته شود.

تعاریف کاپیتولاسیون

یکی از اقدامات مورد نیاز برای پرداختن به مقوله‌های مهم سیاسی، اقتصادی و غیره، باز کردن و بسط دادن ابعاد واژه‌ی مورد نظر و دستیابی به تعریف مشترک می باشد. در واقع با ایجاد اتفاق نظر در چارچوب یک مسأله به راحتی می توان ابعاد آن را باز کرد. متأسفانه برخی محققین به این نکته ی کوچک اما حائز اهمیت توجه چندانی ندارند و کراراً در مقوله های اقتصادی، فلسفی، سیاسی و غیره دچار خلط مبحث می شوند. به طور مثال برای ورود به مباحث مختلف بایستی دانست که اقتصاد یعنی تخصیص بهینه ی منابع محدود به ، سیاست یعنی تئوری حفظ قدرت یا تئوری دستیابی به قدرت، فلسفه یعنی دوست‌دار خرد یا نگاه کردن به تمام مسائل از دریچه‌ی عقل و قس علیهذا. بنابراین پیش از پرداختن به بحث مهم کاپیتولاسیون بهتر آن است چارچوب فکری و ساختاری بحث به لحاظ تعاریف، مشخص شود.

واژه کاپیتولاسیون^۱ از ریشه ی کاپیتولر^۲ گرفته شده که به معنای «شرط گذاشتن» برای سازش و تسلیم، واگذاری یک منطقه جنگی یا تسلیم بخشی از نیروی نظامی به دشمن می باشد.

کاپیتولاسیون در لغت به معنای فصل بندی و طبقه بندی مطالب است. به این دلیل که پس از قرون وسطی در کشورهای اسلامی همواره قوانین و قراردادهایی وجود داشته که متضمن حقوق در قالب فصول و موادی خاص برای اروپاییان بوده است. کاپیتولاسیون در اصطلاح روابط بین الملل به قراردادهایی اطلاق می شود که به موجب آن اتباع یک دولت در قلمرو دولت دیگر مشمول قوانین کشور خود می شوند و آن قوانین توسط کنسول آن دولت در محل اجرا می شود، به همین جهت در فارسی به آن «حق قضاوت کنسولی» یا «امتیاز قضایی» نیز گفته می شود. شایان ذکر است از کاپیتولاسیون به عنوان «حق برون مرزی»^۳ نیز یاد می شود.

1 Capitulation

2 Capitulate

۳ حق برون مرزی عبارت است از: نظریه توسعه دامنه قوانین محلی به خارج از کشور

در اکثر تحقیقات انجام شده پیرامون کاپیتولاسیون در تاریخ ایران، کانون توجهات عمدتاً متوجه دوران قاجار و پس از آن بوده است و به پیدایش زمینه های تاریخی آن توجه کمتری شده است. بنابراین در ادامه ی گزارش موضوع کاپیتولاسیون در دو برهه ی زمانی مورد بررسی قرار می گیرد: یکی از زمان مغول تا دوران زندیه و دیگری از دوران قاجار تا انقلاب اسلامی ایران.

تاریخچه ی کاپیتولاسیون در اروپا

از نظر برخی مورخین قدمت پیدایش کاپیتولاسیون در مشرق زمین به امپراتوری مسلمان نشین عثمانی باز می گردد. دولت عثمانی با فتح و به تصرف در آوردن قسطنطنیه تمام مسیحیان و بزرگان یهود را احضار کرد و به آنها اعلام کرد که می توانند در قسطنطنیه بمانند و تمام قوانین و اصول مذهبی خودشان را به طور آزاد انجام دهند و حتی کشیشان را از مالیات معاف داشت. این کار زیر بنای ایجاد کاپیتولاسیون فراهم کرد و موجب شد تا قراردادهای بعدی که توسط حکام عثمانی و کشورهای اروپایی بسته می شد نوعی کاپیتولاسیون تلقی شوند. بعد از برقراری معاهده ی کاپیتولاسیونی که بین عثمانی و دیگر کشورهای اروپایی برقرار شد، این معاهدات تنها به کشور عثمانی منحصر نماند بلکه در مصر، چین، ژاپن و تمام شمال آفریقا نیز پدیدار گشت. بنابراین کاپیتولاسیون یک مفهوم حقوقی صرف نیست، بلکه یک مفهوم چند جانبه ی تاریخی، اقتصادی و اجتماعی نیز هست. در واقع قصد و غرض از کاپیتولاسیون معاف کردن اتباع مسیحی و اروپایی در کشورهای اسلامی و غیراسلامی از اعمال اجرای قوانین داخلی این کشورها بود و در کشورهای غیراسلامی مثل ژاپن و چین نیز از وقتی که قوانین کاپیتولاسیون از حالت دوجانبه به یک جانبه (به نفع غربی ها) تغییر یافت، آنها نیز دیگر حق اعمال احکام حقوقی و قضایی خود بر اتباع بیگانه را نداشتند.

برخی دیگر از مورخین نیز منشاء کاپیتولاسیون را سال ۱۵۳۵ میلادی و عقد معاهده‌ای میان فرانسه^۴ و عثمانی^۵ می دانند که به موجب آن فرانسویان موفق به دریافت امتیاز معافیت از

۴ فرانسوی دوم پادشاه فرانسه
۵ سلیمان پاشا پادشاه عثمانی

کامل در ایران تردد و تجارت نمایند و از پرداخت جمیع مالیات ها، جز حقوق گمرکی معاف باشند. طبق این معاهده ونیزی ها اجازه داشتند جهت حل مشکلات احتمالی بین خود و مردم ایران، کنسول هایی به چند شهر مهم بفرستند. در صورت بازگشت کنسول نیز، علاوه بر مساعدت و کمک نظامی به تجار و قافله های ونیزی، به هیچ عنوان در راه ها توقیف یا معطل نشوند و حتی در صورت لزوم محافظانی همراه آنها فرستاده شود.

در دوره مغول اولین کنسول ونیزیان به تبریز وارد شد و در آنجا به تأسیس دارالتجاره‌هایی مشغول شدند. اعتبار این مراکز و مؤسسات در تبریز به جایی رسید که جمهوری ونیزی یک بازرس مخصوص به تبریز فرستاد تا امور آن مؤسسات را به دقت تحت کنترل و نظارت قرار دهند.

از مغول تا صفویه

حد فاصل سقوط مغول تا ظهور صفویه به دلیل شدت اغتشاشات و نابسامانی اوضاع ایران، نه تنها کاپیتولاسیون جدیدی شکل نگرفت بلکه کنسول های ونیزی ترجیح دادند در این شرایط تبریز را ترک نمایند. به عبارتی در این دوره قراردادهایی که متضمن حق قضاوت کنسولی به نفع بیگانگان باشد، منعقد نگردید. در واقع ایلخانان مغول با دادن امتیاز کاپیتولاسیون به ونیزی ها سعی در جذب سرمایه های آنها و انجام سرمایه گذاری در کشور بودند. اعطای این حقوق زمانی موثر می افتاد که کشور فضای سیاسی، اجتماعی و اقتصادی با ثباتی داشته باشد. در واقع کاپیتولاسیون در دوره ی مغول به مثابه راهکاری برای جذب سرمایه های خارجیان بود.

کاپیتولاسیون در دوره صفویه

مهم ترین مقطع در تاریخ مناسبات ایران و غرب، در عصر صفویه بود. زیرا در این دوران جهانگردان و سوداگران مشهور، متوجه ایران شدند و نظر کشورهای اروپایی به اهمیت استقرار روابط تجاری و سیاسی با ایران معطوف شد. البته در این دوران فضای سیاسی و اجتماعی کشور ثبات بیشتری یافت و وجود پتانسیل های بالای سرمایه گذاری دلیل اصلی این اهتمام بود. در این بین دولت های اروپایی رابطه ایران با سه کشور انگلیس، هلند و فرانسه به نسبت بیشتر از بقیه بود. این رابطه زمینه ساز شکل گیری مجدد کاپیتولاسیون شد.

قضاوت محاکم ترک شدند و طی آن معاهده مقرر گردید که اتباع فرانسه در داخل کشور عثمانی به محاکم فرانسوی که به این منظور تشکیل شده بود، مراجعه نمایند. اعطای این امتیاز برای نخستین بار توسط دولت عثمانی به اتباع فرانسه، بنیان استقلال برانداز کاپیتولاسیون را در خاورمیانه پایه گذاری کرد و زمینه امتیازدهی بیشتر را در آن کشور و دیگر کشورهای اسلامی فراهم ساخت. در عهدنامه‌ای که در سال ۱۷۴۰ میان عثمانی و فرانسه به امضاء رسید، اتباع فرانسه در قلمرو دولت عثمانی از اختیارات گسترده‌ای برخوردار شدند و رسماً رژیم کاپیتولاسیون بر آن کشور تحمیل گردید. دیگر دولت‌های اروپایی نیز برای اتباع خود امتیازات مشابهی را از دولت عثمانی گرفتند. دیری نپایید که بیش از پانزده دولت مانند انگلستان، فرانسه، روسیه تزاری، هلند و... دارای حقوق دادرسی کنسولی در کشور عثمانی شدند. رژیم کاپیتولاسیون در کشورهای زیر سلطه عثمانی مانند عراق، سوریه، فلسطین و لبنان نیز برقرار گردید و از آنجا به دیگر کشورهای خاورمیانه مانند مصر و ایران و سایر کشورهای خاور دور از قبیل چین، ژاپن و تایلند سرایت کرد. دولت عثمانی که خود از رژیم کاپیتولاسیون تبعیت می‌کرد در قراردادهای و معاهدات خود نیز از دیگر کشورهای هم سطح یا ضعیف‌تر از خود حق قضاوت کنسولی می‌گرفت.

تاریخچه کاپیتولاسیون در ایران

با توجه به اینکه کاپیتولاسیون واژه ای اروپایی است و در آن پذیرنده، کشوری آسیایی یا آفریقایی و گیرنده، کشوری قدرتمند و در اکثر موارد اروپایی می‌باشد، برای پی بردن به منشأ تاریخی آن در ایران بایستی از دوران مغول تا انقلاب اسلامی آن را مورد بررسی قرار داد.

کاپیتولاسیون در دوره مغول

برای ریشه‌یابی اعطای امتیازات خاص مثل کاپیتولاسیون به اغیار و بیگانگان بایستی به دوران مغول بازگشت. در تاریخ ایران برای اولین بار امتیاز حق قضاوت کنسولی طی یک عهدنامه‌ی تجارته^۶ به تجار ونیزی اعطا گردید. در این عهدنامه، سنای ونیز از ایلخانان مغول امتیازاتی گرفت مبنی بر اینکه بازرگانان ونیزی اجازه دارند با امنیت و آزادی

۶ سال ۷۰۵ هجری قمری / ۱۳۲۰ میلادی

انگلیسی ها

سنگ بنای کاپیتولاسیون در دوره ی صفویه و بعد از آن به زمان حکمرانی شاه عباس اول و دادن حق قضاوت کنسولی به انگلیسی ها گذارده شد. شاه عباس برای اعطای این حق یک فرمان دو قسمتی را صادر و ابلاغ نمود. اعلان این فرمان بر خبثت بیگانگان افزود و دایره حق خواهی ناحق آنها را گسترش داد. در قسمت اول فرمان شاه عباس آمده است: «هیچ یک از قضات، حق صدور حکمی بر ضد انگلیسی ها یا اموال ایشان را ندارد». در این فرمان حق قضاوت کنسولی در ایران به انگلیسی ها داده شد. در قسمت دوم فرمان آمده است: «قوانین و احکام به هیچ وجه درباره ی شخص آنها و مال التجاره و دارایی ایشان مجری نخواهد بود». در این فرمان حقوق برون مرزی را نیز به آن ها اعطا نمود. از آنجایی که احکام صادره محدودیت زمانی نداشت موجب شکل گیری و توسعه روابط بازرگانی کمپانی هند شرقی در ایران شد.

در نتیجه ی حقی که به انگلیسی ها داده شد، وقایعی رخ داد که غرور مردمان ایرانی مسلمان لگدمال شد. به طور مثال اگر انگلیسی ها، ایرانی ها را به اتهام دزدی و قتل می کشتند، ایرانیان حق اظهار نظر نداشتند، ولی اگر یکی از اتباع انگلیس در ایران مرتکب خلافی می شد، قضات و دارووغان ایرانی، حقی برای اجرای قوانین ایران در مورد آنها را نداشتند و نمی بایست مزاحمتی برای آنان ایجاد کنند، بلکه وظیفه داشتند که آنها را به کنسولگری انگلیس معرفی کنند به امید آن که عدالت در مورد آنها اجرا شود.

هلندی ها

شاه عباس اول، طی قراردادی که با نماینده کمپانی هند شرقی هلند منعقد نمود، مشابه همان امتیازاتی را که به انگلیسی ها در رابطه با قضاوت کنسولی و مسایل قضایی داده بود، به هلندی ها نیز داد. شایان ذکر است ضعف سیستم حکومتی و حاکمان دوره صفویه منجر به این شد که بیگانگان قدرت و جرأت یابند فراتر از حق خود گام بردارند. در واقع این دیگر امتیازی برای جذب سرمایه گذاری خارجی نبود، بلکه زدن مهر تائیدی بر بی حرمتی ها و بی نزاکتی های انگلیس ها و هلندی ها بود.

فرانسوی ها

فرانسویان از قرون وسطی و دوران جنگ های صلیبی به بعد مشعل دار دنیای مسیحیت شده بودند و همواره نقش حامی و حافظ حقوق مردم مسیحی مقیم کشورهای مسلمان را بازی می کردند. آنان از طریق انعقاد معاهدات کاپیتولاسیون به دنبال اخذ امتیازات خاصی برای مسیحیان مقیم امپراطوری عثمانی بودند. در مورد ایران زمان صفویه هم وضع به همین منوال بود. در واقع مهمترین و جامع ترین نمونه قراردادی که در آن، مسأله کاپیتولاسیون قبل از معاهده ترکمانچای مطرح شده است، قرارداد (۱۱۲۰ ه.ق/ ۱۷۰۸ م) ایران و فرانسه است. این قرارداد دارای یک مقدمه و ۳۲ ماده است که از ماده ۱۶ تا ۲۶ آن راجع به شرایط اقامت و وضعیت حقوقی فرانسویان در ایران است.

کاپیتولاسیون ایرانی-فرانسوی

فرانسوی ها به جهت رفع سوء تفاهمات ایجاد شده برای مردم ایران و اجرای قرارداد فوق الذکر، معاهده ی جدیدی^۷ بین خود و ایران امضا نمودند. در ماده ی ۱۰ این قرارداد آمده است: «اختلافات میان فرانسویان و اتباع دیگر، بایستی بر اساس احکام شرعی اسلام و با حضور کنسول فرانسه رسیدگی شود».

در تکمیل این قرارداد، چند ماده ی دیگر نیز به آن اضافه شد، از جمله این که بازرگانان ایرانی می توانند در ماری تجارت کنند و از همان امتیازات و حقوقی بهره مند شوند که شامل حال اتباع فرانسوی می شود. یک کنسول از طرف دربار ایران به ماری اعزام خواهد شد که از پرداخت هرگونه مالیات معاف خواهد بود. به موجب این قرارداد کنسول ایران صلاحیت داشت که متقابلاً به اختلاف بین بازرگانان ایرانی رسیدگی کند.

نکته قابل توجه و مهم در این معاهده حق قضاوتی است که دولت فرانسه به عنوان عمل متقابل برای کنسول ایران قبول کرده است. شناختن حق قضاوت کنسولی، برای یک کشور مسلمان در یک کشور غربی و مسیحی، استثنایی بود که بعدها در سایر کشورهای مشابه تکرار نشد. در واقع این نشان می دهد که حق قضاوت کنسولی در دوران گذشته تقریباً مرسوم بوده است و دیپلماسی بین کشورها تعیین کننده ی حدود و ثغور آن بوده است.

نکته ی قابل تأمل این است که این حقوق همیشه و در همه

۷ در سال (۱۱۲۷ ه.ق/ ۱۷۱۵ م)

انگلیس در دوره زندیه، مهمترین کشوری بود که در خلیج فارس به بازرگانی می پرداخت. ایرانیان به واسطه نیاز به پارچه های پشمی انگلیسی ها مایل به برقراری مناسبات دوستانه و تجاری با آنها بودند. از طرف دیگر به وجود آمدن یک مرکز تجاری در جنوب ایران، موجب پیدایش درآمدهایی از راه گمرک، برای ایرانیان می شد.

انگلیسی ها برای عملیات تجاری خود در خلیج فارس، دو شهر بصره و بوشهر را مناسب ترین مکان تشخیص داده بودند. زمانی که بصره از سوی انگلیسی ها به عنوان منطقه تجاری انتخاب شد، قواعد و مقررات کاپیتولاسیون در آنجا لازم الاجرا بود. اما زمانی که انگلیسی ها بوشهر را به عنوان منطقه تجاری انتخاب کرده و تائید شیخ بوشهر را گرفتند، طبق دستور کریم خان زند یک سری امتیازات در قالب کاپیتولاسیون برای آنجا در نظر گرفته شد.

حال به معنی غارت، تعدی و تعرض نبوده است، بلکه کشورها بنا به مصلحت خود تن به چنین کاری می دادند. به طور مثال در جریان ارتباط بین ایران و فرانسه، دولت ایران علاوه بر مسائل تجاری، اهداف سیاسی را دنبال می کرد. زیرا اگر فقط مسأله ی بازرگانی و تجارت در انعقاد این قراردادها مدنظر گرفته شده بود، شرکت های انگلیسی و هلندی به این کار مشغول بودند و فرانسوی ها، مشتری بهتری برای ایران محسوب نمی شدند. همچنین صنایع مهمی نداشتند و محصولات آنها مورد نیاز ایران نبود. در واقع حاکمان ایران در دوره ی صفویه دریافتند که برای مقابله با برخی کشورها لازم است فرانسه در کنار آنها باشد. فرانسویان نیز برای از دست ندادن بازارهای ایران و تقویت روابط بازرگانی با مردمان آن درصدد گسترش روابط دو طرفه بودند.

کاپیتولاسیون در دوره افشاریه

اعطای امتیاز کاپیتولاسیون به کشورهای بیگانه در دوره افشاریه در سطحی بسیار محدود وجود داشته است. در این دوره تنها در موارد نادری به برخی تجار انگلیسی امتیازاتی از این حیث داده شد. زیرا در دوره افشاریه ارتباط سیاسی ایرانیان و اروپاییان، کمتر از دوره ی قبل بود. آرامش و امنیت دوره ی صفویه از جامعه ایران رخت بر بسته بود و موضوع تجارت که در دوره صفویه سبب ورود هیأت های سیاسی و تجاری از اروپا به این سرزمین شده بود، اهمیت خود را تا حدی از دست داده بود. برخی از امتیازهای اعطا شده در این دوره عبارت است از:

- ۱- تسهیل امور تجاری.
- ۲- اتخاذ معافیت های گمرکی.
- ۳- ارائه ی امتیازاتی در امور قضایی به نفع اتباع انگلیسی.

کاپیتولاسیون در دوره زندیه

در دوره زندیه سراسر ایران را دوباره آشوب فرا گرفت. به دلیل آشوب و اغتشاشات داخلی، از توسعه روابط خارجی کاسته شد و محدود به مسایل مربوط به سرحدات عثمانی گشت. اغتشاشات این دوره، موجب شد که نمایندگی های تجاری اروپاییان در ایران تعطیل شود.

زمانی که کریم خان زند به زمامداری رسید و صلح و آرامش برقرار گردید، پای اروپاییان دوباره به ایران باز شد و کریم خان معاهده های تجاری و سیاسی محدودی با آنان منعقد کرد.

در بطن قوانین حق قضاوت کنسولی که در دوره صفویه برای انگلیسی ها در نظر گرفته شد، حقیر شمردن ایرانی ها از سوی اجانب انگلیسی مستتر بود. چرا که اگر انگلیسی ها، ایرانی ها را به اتهام دزدی و قتل می کشتند، ایرانیان حق اظهار نظر نداشتند، ولی اگر یکی از اتباع انگلیس در ایران مرتکب خلافی می شد، قضات و داروغگان ایرانی، حقی برای اجرای قوانین ایران در مورد آن ها را نداشتند و نمی بایست مزاحمتی برای آنان ایجاد کنند، بلکه وظیفه داشتند که آن ها را به کنسولگری انگلیس معرفی کنند به امید آن که عدالت در مورد آن ها اجرا شود.

کاپیتولاسیون در دوره قاجار

دوران قاجار از زمامداری آقا محمد خان شروع و تا حکمرانی احمد شاه ادامه داشت^۸. فتحعلی شاه قاجار و مقامات حکومتی او در زمانی می زیستند که خواه ناخواه درگیر سیاست های پیچیده جهان بودند، ولی ناآگاهانه آنچه را کشور همسایه، یعنی هندوستان، در زمینه فعالیت های استعماری انگلیسی ها آزموده بود در عمل نادیده گرفتند و به تعامل و مبادله با انگلیسی ها پرداختند.

نخستین مأموریت انگلیسی ها در برابر قاجارها با کامیابی بی کم و کاست دولت انگلیس همراه بود. در نتیجه ی این مراودات دو پیمان^۹ میان ایران و نماینده کمپانی هند شرقی بسته شد که یکی از آنها سیاسی و دیگری در زمینه بازرگانی بود و در هر دو، سود سیاسی و اقتصادی بریتانیا رعایت گردید.

در پیمان بازرگانی، استقلال قضایی تا جایی بود که مجازات ها به قتل یا جرح منجر نشود، در حقیقت حق کاپیتولاسیون به انگلیسی ها داده شد.

همچنین در پیمان سیاسی، ایران تعهد کرد در صورت یورش افغان ها به «خاک هند که قلمرو پادشاه انگلستان است» به پشتیبانی از انگلیس بر افغانستان یورش برد.

در دوران قاجار، ایران دو جنگ با روسیه را تجربه کرد و در هر دو جنگ شکست خورد. جنگ های دوره ی اول با عهدنامه ی گلستان، و جنگ های دوره ی دوم با عهدنامه ی ترکمانچای خاتمه^{۱۰} یافت.

عهدنامه ی ترکمانچای نقطه ی آغاز تجاوزات سیاسی، اقتصادی و به خصوص قضایی روسیه در ایران شد. چون صرف نظر از جدا شدن سرزمین هایی چون نخجوان و ایروان و صرف نظر از غرامت سنگینی که بر ایران تحمیل شد، ایران را به منطقه نفوذ روس ها تبدیل کرد.

پس از معاهده ی ترکمانچای کشورهای دیگری که بعد از آن با ایران قراردادهای سیاسی و تجاری منعقد کردند امتیازات ویژه ی کنسولی را صریحاً یا تحت عنوان (اصل دول

کامله الوداد^{۱۱}) از ایران گرفتند.

خلاصه ای از عهدنامه ی گلستان

یکی از عللی که موجب تضعیف قوای ایران در دوره ی قاجار شد این است که دولت قاجار همواره به یک دولت بیگانه اعتماد و دل می بست و انتظار داشت آن دولت از سرزمین ایران حفاظت و مراقبت بکند.

گاهی به فرانسه، گاهی به انگلیس و زمانی هم به روسیه اعتماد می کردند. معاهده ی گلستان در سال (۱۸۱۳ میلادی) بین ایران و روسیه امضا شد. به نظر مردم عهدنامه گلستان یکی از شوم ترین معاهداتی است که در تاریخ ایران به امضا رسیده و اولین عهدنامه شومی است که اولیای ایران از شدت بی خبری با یک دولت اروپایی بسته اند. این عهدنامه سبب شد با وجود این که روس ها در بدترین شرایط جنگی با فرانسه بودند، نه تنها از گرفتاری های ایران آسوده شده بلکه سرزمین های جدیدی به متصرفات خود اضافه کنند.

عهدنامه گلستان سبب شد برای اولین بار مرزهای طبیعی ایران تغییر کند و بسیاری از نواحی شمال رود ارس از دست ایران خارج شود. از جمله مناطقی که از ایران جدا شد عبارت اند از: قره باغ، گنجه، خانات موشکی، شیروان، قوبا، دربند، باکو، داغستان و گرجستان.

خلاصه ای از عهدنامه ی ترکمانچای

پس از پیمان نامه ی گلستان، دوره دوم جنگ های ایران و روسیه آغاز شد. در این میان جنگ گنجه مهمتر از همه می نمود. عباس میرزا فرمانده ی سپاه ایران با حرکت به سوی گنجه در این منطقه سنگر گرفت. در این میان فرمانده سپاه روس نیز خود را به این منطقه رساند. ابتدا عباس میرزا به دلیل برخی آشفتگی ها در سپاه خود خواست که جنگی اتفاق نیفتد اما تلاش او موثر نیفتاد و جنگ وسیعی در این منطقه در گرفت. در

۱۱ الزام عدم تبعیض

عدم تبعیض تحت عنوان اصل «رفتار ملی»، دولت ها را ملزم می کند با شرکت های تحت کنترل اتباع کشورهای دیگر به گونه ای رفتار کنند که از رفتار اعمال شده در مورد شرکت های داخلی در موقعیت های مشابه نامطلوب تر نباشد. همچنین دولت ها را ملزم می کند که در مورد سرمایه گذار یا سرمایه گذاری یک کشور در کشور میزبان به گونه ای رفتار شود که نامطلوب تر از رفتار اعمال شده در مورد سرمایه گذار یا سرمایه گذاری یک کشور ثالث نباشد، که در موافقتنامه های بین المللی به اصل کامله الوداد معروف است. رفتار متقابل و عدم تبعیض به سرمایه گذاران خارجی مزیت هایی اعطا نمی کند.

۸ ترتیب توالی حکام در دوره قاجار: آقا محمد خان، فتحعلی شاه، محمد شاه، ناصرالدین شاه، مظفرالدین شاه، محمد علی شاه، احمد شاه
۹ در شعبان سال ۱۲۱۵ هجری قمری/ و ژانویه سال ۱۸۰۱ میلادی
۱۰ در ۵ شعبان سال ۱۲۴۳ هجری قمری/ فوریه ۱۸۲۸ میلادی

برنامه‌های موقت اقتصادی مجلس مشروطه عملاً کاری از پیش نبردند و نتوانستند ساختار متناسب و مستحکمی برای اقتصاد ایران ایجاد کنند و سرانجام همه چیز با هم در گردابی مهیب فرو رفت. فرجام و سرنوشت مشروطیت در ایران، نشان می‌دهد که این انقلاب به خاطر انحراف از مسیر اصلی در نهایت به شکست انجامید. در واقع یکی از دلایل شکست انقلاب مشروطه را می‌توان در ضعف شرایط اقتصادی و اجتماعی دوران قاجار خلاصه نمود. به طور کلی تغییر نظام استبدادی به نظامی جدید مثل مشروطیت منوط به احراز پیش شرط‌هایی است که برخی از آنها عبارتند از:

نوگرایی و ثروت: یعنی مردم راغب و مایل به این تغییر باشند و هزینه‌های مترتب بر آن تأمین شود.

فرهنگ سیاسی: ترویج فرهنگ مردم سالاری و ایجاد روحیه‌ی قانون‌گرایی به جای قانون‌گریزی. البته حاکمان مستبد ترویج این گونه فرهنگ‌ها را علیرغم شعارهای مطرح شده از سوی خود، بر نمی‌تابند.

ساختارهای اجتماعی جامعه و نقش تشکل‌ها: زمانی که قرار باشد تغییری صورت پذیرد بایستی ساختارهای اجتماعی و اقتصادی نیز متناسب با آن تغییر کنند. به طور مثال امروز برخی سیاست‌مداران حال حاضر ایران، راه عبور از بحران‌های اقتصادی را از مسیر تشکیل اقتصاد فدرالی می‌دانند. تشکیل این اقتصاد زمانی مقدور است که کشور به صورت فدرالی اداره شود، مجلس قوانین متناسب با جامعه‌ی فدرالی وضع کند و دستگاه مجری براساس قواعد فدرالی عمل نماید. بنابراین یکی از دلایل عدم شکل‌گیری حکومت مشروطه همین بحث بود که شعارها با ساختار جامعه همخوانی چندانی نداشت.

عدم وابستگی به سایر کشورها: عدم وابستگی در مقوله‌ی اقتصادی به مفهوم اقتصاد مقاومتی امروزین است. یعنی اقتصادی متکی به منابع و امکانات بومی. این فرآیند در مورد سایر مفاهیم نیز صادق است.

همان طور که مطرح گردید با شکل‌گیری نهضت مشروطیت و بیداری مردم، واکنش‌ها نسبت به کاپیتولاسیون در ایران قاطعانه و صریح تر شد. همچنین با پیروزی انقلاب مشروطیت رهبران مشروطه در پی الغاء کاپیتولاسیون برآمدند اما با دو مانع مهم مواجه شدند:

۱. فقدان ضوابط مشخص قضایی: فقدان قوانین قضایی

پایان سپاه روس فاتح میدان شد. عباس میرزا سرانجام در ناحیه ترکمانچای خواست که جلوی روس‌ها را بگیرد اما در آنجا نیز شکست خورد و سرانجام مجبور شد که شرایط صلح را بپذیرد. در این میان روس‌ها که خود را مغرور از فتح جنگ می‌دیدند برای سپاه ایران شرایط صلحی در قالب عهدنامه ترکمانچای منتشر کردند. برخی مفاد عهدنامه‌ی ترکمانچای به شرح زیر می‌باشد:

۱. واگذاری خانات ایروان و نخجوان به دولت روسیه و تخلیه تالش و مغان از سپاه ایران.
۲. پرداخت ده کرور تومان (پنج میلیون تومان) به طور اقساط از طرف ایران به روسیه به عنوان غرامت جنگی.
۳. اجازه عبور و مرور آزاد به کشتی‌های تجاری روسی در دریای مازندران.
۴. استرداد اسرای طرفین.
۵. انعقاد یک عهدنامه تجاری بین ایران و روسیه و حق اعزام کنسول و نمایندگان تجاری به هر منطقه از مناطق ایران.
۶. اعطای «حق قضاوت کنسولی» به اتباع روسیه.

با اوج‌گیری نهضت مشروطیت و بیداری مردم، واکنش‌ها نسبت به کاپیتولاسیون در ایران آگاهانه تر شد. با پیروزی انقلاب مشروطیت، رهبران مشروطه و مردم در پی الغاء کاپیتولاسیون برآمدند.

انقلاب مشروطه

یکی از اتفاقات مهم و مثبت در دوره‌ی قاجار، به وقوع پیوستن انقلاب مشروطه بود. جنبش مشروطه، جنبش مشروطه‌خواهی، انقلاب مشروطه یا انقلاب مشروطیت مجموعه کوشش‌ها و رویدادهایی است که در دوره مظفرالدین شاه قاجار و سپس در دوره محمدعلی شاه قاجار برای تبدیل حکومت استبدادی به حکومت مشروطه رخ داد و منجر به تشکیل مجلس شورای ملی و تصویب اولین قانون اساسی ایران شد.

هرچند در اصول مشروطیت ترقی کشاورزی، صنعت و تجارت برای بهبود معیشت مردم صراحتاً لحاظ شده بود و اساساً اضمحلال اقتصاد ملی ایران در دنیای نوین استعماری یکی از زمینه‌های اصلی شوریدن بر خودکامگی دربار و درانداختن طرح مشروطیت بود، با این همه پس از پیروزی مشروطیت آنچه کمتر از هر چیز مورد اصلاح و تحول قرار گرفت، اقتصاد بود. طرح‌ها و

الغای تمام امتیازات استعماری دولت تزاری پیشین را اعلام کرد. بنابراین در سال ۱۳۳۶ ه.ق در مصوبه ای الغای قرارداد ترکمنچای و دیگر امتیازات واگذار شده به دولت روسیه تزاری اعلام شد که این اقدام شامل لغو امتیاز کاپیتولاسیون برای اتباع روسیه نیز می شد.

به طور کلی وقوع جنگ جهانی اول، تأسیس جامعه ملل^{۱۲}، الغای کاپیتولاسیون در ترکیه، انقلاب اکتبر ۱۹۱۷ در روسیه و الغای عهدنامه ترکمنچای و کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ ش از عوامل مهمی بودند که نقش اصلی را در سرعت بخشیدن به الغای قطعی و کامل کاپیتولاسیون در ایران داشتند.

کاپیتولاسیون برای اولین و آخرین بار از سوی فرانسوی یان برای تجار ایرانی در نظر گرفته شد و در آن آمده است؛ بازرگانان ایرانی می توانند در ماری تجارت کنند و از همان امتیازات و حقوقی بهره مند شوند که شامل حال اتباع فرانسوی می شود. یک کنسول از طرف دربار ایران به ماری اعزام خواهد شد که از پرداخت هرگونه مالیات معاف خواهد بود. به موجب این قرارداد کنسول ایران صلاحیت داشت که متقابلاً به اختلاف بین بازرگانان ایرانی رسیدگی کند.

احیای مجدد کاپیتولاسیون در دوره پهلوی دوم

ورود آمریکا به عرصه ی جنگ جهانی دوم مقدمه ی حضور مستشاران نظامی آمریکا در اروپا و آسیا فراهم گردید. یکی از کشورهای آسیایی مذکور ایران بود. نیروی های نظامی

۱۲ جامعه ملل یا سازمان مجمع اتفاق ملل، یک سازمان بین المللی میان دولتی بود که در نتیجه امضای عهدنامه ورسای، در طی سال های ۱۲۹۸ تا ۱۲۹۹ خورشیدی تأسیس شد. اهداف این سازمان، خلع سلاح، جلوگیری از جنگ به واسطه تأمین امنیت همگانی، رفع اختلاف و مشاجره بین کشورها از راه مذاکره و دیپلماسی، و همچنین بهبود سطح زندگی جهانی بود. پس از جنگ جهانی دوم سازمان ملل متحد جایگزین آن شد.

موجب شده بود که بهانه به دست کشورهای دارای حق کنسولی داده شود و آنها ادامه ی کاپیتولاسیون را امری لازم به شمار آورند.

۲. وجود معاهدات دارای حق کاپیتولاسیون: کشورهای غربی، الغای کاپیتولاسیون را منافی قراردادهای معتبر بین خود و ایران قلمداد می کردند و در صورت لغو آن، ایران را متهم به نقض تعهدات بین المللی می کردند.

تلاش در جهت الغای کاپیتولاسیون در دوره ی قاجار

پس از پایان جنگ جهانی اول، هیئت نمایندگی ایران در هنگام تشکیل کنفرانس صلح پاریس، عازم فرانسه گردید تا بتواند حقوق ضایع شده ایران را باز پس گیرد. خواسته های هیئت نمایندگی ایران به طور خلاصه بدین صورت بود:

الف) در زمینه سیاسی: الغای معاهده ۱۹۰۷ (تقسیم ایران به سه قسمت) و لغو کاپیتولاسیون.

ب) استقلال اقتصادی: جبران خسارات حاصله از عملیات جنگی در قلمرو ایران و رهایی از امتیازات خارجه و کنترل ایران بر سرنوشت اقتصادی خویش.

پ) ارضی: تقاضای الحاق مجدد ماورای خزر و مرو و خیوه تا رود جیحون، چند منطقه در قفقاز و مناطق کردنشین در بین النهرین (عراق) تا رود فرات در محدوده مرزهای کشور. اما به علت مخالفت انگلستان، ایران نتوانست در کنفرانس صلح پاریس، کرسی به دست آورد و به این بهانه که ایران یکی از طرفین متحارب در آن جنگ اروپایی نبود، ترتیب اثری به درخواست های هیئت نمایندگی ایران داده نشد و در مورد الغای کاپیتولاسیون، دولت های اروپایی مثل انگلستان و فرانسه و دیگران، که دارای این حق در ایران بودند، «مدعی شدند که چون محاکم ایران بر اساس قوانین شرع استوار گردیده و هنوز تشکیلات قضایی دوره مشروطه ایران نضج کامل نگرفته و هنوز امنیت قضایی در ایران برقرار نشده دولت های مزبور این حق را همچنان برای خود حفظ خواهند کرد تا زمانی که شرایط لازم برای تأمین جانی و مالی اتباع آنان در ایران به وجود آید.»

مرحله ی اول الغای کاپیتولاسیون در دوره پهلوی اول

پس از اینکه انقلاب کمونیستی در شوروی به پیروزی رسید، نلین برای اثبات حسن نیت خود نسبت به ملل ضعیف جهان

۱۸ آوریل ۱۹۶۱ م. (۲۹ فروردین ۱۳۴۰) به امضا رسیده است برخوردار نماید.

نکته ی قابل توجه اینکه حسنعلی منصور با تحریف حقایق سعی در بی اهمیت جلوه دادن این لایحه داشت. روز بعد مجلس شورای ملی بررسی لایحه مزبور را آغاز کرد. سرانجام رأی گیری انجام و از ۱۳۶ نماینده حاضر در جلسه، لایحه مذکور با ۷۴ رأی موافق در مقابل ۶۱ رأی مخالف به تصویب رسید. در واقع آمریکایی ها با تصویب این لایحه چند هدف را دنبال می کردند که عبارتند از:

۱. تحقیر ملت ایران.
۲. برانگیختن مستشاران، کارشناسان، کارمندان فنی و اداری و دیگر اتباع آمریکا به زیستن و سکنی گزیدن در ایران.
۳. قبضه کردن بازار ایران.
۴. واداشتن مقامات ایران به نگرهبانی از اتباع آمریکا، اماکن و اموال آنان.
۵. برتری جویی در برابر رقیبان.

بنابراین می توان چنین استنباط نمود که شاید در نظام های قبلی کاپیتولاسیون عمدتاً از سوی حاکمان ایران به عنوان امتیازی برای جذب سرمایه گذاری خارجی و گسترش مرادوات با خارجیان مطرح می شد. اما پس از چندی کشورهای اروپایی و آمریکایی از این قاعده به نوعی برای تسلط بر کشورهای جهان سوء استفاده می کردند. متأسفانه این روند در دو نظام اخیر یعنی قاجاریه و پهلوی به بدترین حد خود رسید. به نوعی که مورخان ایران زمین از سوی اروپائیان تحقیر و تنبیه می شدند. این اقدام شنیع و پلید با هوشیاری حضرت امام خمینی (ره) و پشتیبانی مردم راه به جایی نبرد و برای همیشه از ریشه خشکید.

عکس العمل حضرت امام خمینی (ره)

اگر چه رژیم در صدد آن بود تا تصویب لایحه کاپیتولاسیون در جامعه بازتاب چندانی نداشته باشد اما امام خمینی (ره) چند روز پس از تصویب لایحه از آن آگاه شدند و در جلسه ای پیرامون موضوع فوق فرمودند:

« این از آن اموری است که ما باید دنبال کنیم و عزت اسلام را زنده کنیم. این قصه ی رأی زن ها نیست که آنها به ما وصله ارتجاعی بچسبانند، این قصه ی تقسیم اراضی نیست که به ما بگویند طرفدار مالکین هستند، این مسئله ای است که تمام آزادی خواهان دنیا این مسئله را قبول دارند که ما برای آزادی

آمریکا پس از حضور در ایران مترصد گرفتن امتیازاتی در قالب کاپیتولاسیون زمان قاجار بودند. از این حیث در گام اول یک قرارداد دفاعی دو جانبه بین طرفین وضع شد. پنج ماه بعد دولت آمریکا در خصوص وضعیت حقوقی نیروهای خود مذاکراتی را با مقامات ایران آغاز کردند.

چون مقامات آمریکایی از سابقه کاپیتولاسیون در ایران آگاه بودند تمایل داشتند که موضوع کاپیتولاسیون را بدون سر و صدا و با کمترین هزینه و در حقیقت با موافقت شخص شاه به انجام برسانند. اما از آنجایی که محمدرضا پهلوی اعطای کاپیتولاسیون را نشان بی لیاقتی شاهان قاجار و الغای آن را نمونه ی میهن پرستی، غیرت ملی و آزادمنشی حکام پهلوی قلمداد می کرد، از موافقت با آن خودداری می کرد.

از این حیث مستشاران آمریکایی علی امینی، نخست وزیر وقت را تحت فشار گذاشتند. ولی این سیاست مدار کهنه کار و شاهزاده قاجاری که به خوبی از سابقه کاپیتولاسیون آگاه بود همواره در مقابل درخواست آمریکا طفره رفت تا سرانجام جای خود را در سال ۱۳۴۱ به اسداله علم داد.

دولت اسداله علم نیز موقعیت طرح و اجرای طرح آمریکایی کاپیتولاسیون را به دست نیاورد، تا در ۱۷ اسفند ۱۳۴۲ جای خود را به دولت حسنعلی منصور سپرد. در تیرماه ۱۳۴۳ محمدرضا شاه به آمریکا رفت و مورد استقبال گرم مقامات آمریکایی قرار گرفت، در مسائلی که مورد بحث و تبادل نظر طرفین قرار گرفت، اعطای کمک های نظامی آمریکا، منوط به وضع مقررات قضایی و مصونیت نظامیان آمریکایی در ایران شد. بنابراین پس از بازگشت شاه از آمریکا، لایحه مزبور در مجلس سنا طرح شد. در سوم مرداد ۱۳۴۳ مجلس سنا جلسه ی فوق العاده ای تشکیل داد تا به بررسی چند لایحه بپردازد. پس از طرح لوایح مختلف، مقارن نیمه شب، لایحه ی کاپیتولاسیون که متن آن به قرار زیر بود مطرح شد:

ماده ی واحده: با توجه به لایحه شماره ۱۸-۲۲۹۱-۲۱۵۷-۱۳۴۲/۱۱۲۵ ش. دولت و ضمائ آن در تاریخ ۲۱/۱۱/۴۲ به مجلس سنا تقدیم شده به دولت اجازه داده می شود که رئیس و اعضای هیئت های مستشاری نظامی ایالات متحده آمریکا در ایران که به موجب موافقت نامه مربوط در استخدام دولت شاهنشاهی باشند از مصونیت هایی که شامل کارمندان اداری و فنی موصوف در بند (و) ماده اول قرارداد وین که در تاریخ

عموماً و از آمریکا خصوصاً متنفر است.

اگر در این مبارزه صد هزار نفر هم شهید بدهیم بهتر از این است که این قانون ننگین تصویب شود، زیرا این قانون همه مقدسات ما را زیر پا گذاشته است و استقلال ما را به بیگانگان فروخته است». که در این بیانیه از کاپیتولاسیون به عنوان سند بردگی ملت ایران یاد شده است.

حضرت امام (ره)، اعلامیه ای نیز علیه اقدام رژیم شاه صادر نمودند که در آن آمده بود:

«آیا ملت ایران می داند در این روزها در مجلس چه گذشت؟ می داند بدون اطلاع ملت و به طور قاچاق چه جنایتی واقع شد؟ می داند مجلس به پیشنهاد دولت سند بردگی ملت ایران را امضا کرد؟ اقرار به مستعمره بودن ایران نمود؟ سند وحشی بودن ملت مسلمان را به امریکا داد؟ قلم سیاه کشید بر جمیع مفاخر اسلامی و ملی ما، ایران را از عقب افتاده ترین ممالک دنیا پست تر کرد؟ اهانت به ارتش محترم ایران و صاحب منصبان و درجه داران نمود؟ حیثیت دادگاه های ایران را پایمال کرد؟ به ننگین ترین تصویب نامه دولت سابق با پیشنهاد دولت حاضر بدون اطلاع ملت با چند ساعت صحبت های سرّی رأی مثبت داد؟ ملت ایران را در تحت اسارت امریکایی ها قرار داد؟ اکنون مستشاران نظامی و غیرنظامی امریکا با جمیع خانواده ها و مستخدمین آنها آزادند هر جنایتی بکنند، هر خیانتی بکنند، پلیس ایران حق بازداشت آنها را ندارد، دادگاه های ایران حق رسیدگی ندارند، امروز که دولت های مستعمره یکی پس از دیگری با شهادت و شجاعت خود را از تحت فشار استعمار خارج می کنند و زنجیرهای اسارت را پاره می کنند مجلس مترقی ایران با ادعای سابقه تمدن دو هزار و پانصد ساله با لاف هم ردیف بودن با ممالک مترقه به ننگین ترین و موهن ترین تصویب نامه غلط دولت های بی حیثیت رأی می دهد و ملت شریف ایران را پست ترین و عقب افتاده ترین ملل به دنیا معرفی می کند، اکنون من اعلام می کنم که این رأی ننگین مجلسین مخالف اسلام و قرآن است و قانونیت ندارد مخالف رأی ملت مسلمان است رأی آنها در برابر ملت و اسلام و قرآن هیچ ارزشی ندارد و اگر اجنبی ها بخواهند از این رأی کثیف سوء استفاده کنند تکلیف ملت تعیین خواهد شد.»

می جنگیم. ما هدفمان یک هدف ارتجاعی نیست، ما هدفمان این است که از زیر یوغ استعمار امریکا و اسرائیل بیرون بیاییم. ما می خواهیم یک ملت مستقل باشیم نه زیر یوغ استعمار امریکا که مستشارانش در مملکت ما هر چه جنایت می خواهند بکنند و هیچ دستگاه قضایی حق نداشته باشد آنها را دستگیر کند.»

سخنرانی تاریخی

علیرغم تلاش رژیم شاه برای کم اهمیت جلوه دادن تبعات کاپیتولاسیون به مردم، امام خمینی (ره) طی یک سخنرانی تاریخی و کوبنده در چهارم آبان ماه ۱۳۴۳ مصادف با ولادت حضرت فاطمه الزهرا (س) لرزه بر اندام نظام سابق انداختند و مردم را نسبت به خفتی که به آنها روا شده بود، آگاه ساخت. حضرت امام خمینی (ره) نطق خود را این گونه مطرح نمودند: « انالله و انالیه راجعون... عزت ما پایکوب شد، عظمت ایران از بین رفت، عظمت ارتش ایران را پایکوب کردند، قانونی را به مجلس بردند که در آن ما را ملحق کردند به پیمان وین، که تمام مستشاران نظامی امریکا با خانواده هاشان، با کارمندان فنی شان، با کارمندان اداری شان، با خدمه شان ... از هر جنایتی که در ایران بکنند مصون هستند.

من اعلام خطر می کنم، ای ارتش ایران من اعلام خطر می کنم، ای سیاسیون ایران من اعلام خطر می کنم... والله گناهکار است کسی که فریاد نکند. ای سران اسلام به داد اسلام برسید، ای علمای نجف به داد اسلام برسید، ای علمای قم به داد اسلام برسید، ای ملل اسلام، ای سران ملل اسلام، ای رؤسای جمهور ملل اسلامی، ای سلاطین ملل اسلامی، ای شاه ایران، به داد خودت برس. به داد همه ی ما برسید.

ما زیر چکمه ی امریکا برویم، چون ملت ضعیفی هستیم؟ چون دلار نداریم؟ امریکا از انگلیس بدتر، انگلیس از امریکا بدتر، شوروی از هر دو بدتر. همه از هم بدتر؛ همه از هم پلیدتر ...»

بیانه های امام خمینی (ره)

حضرت امام خمینی (ره) پس از سخنرانی فوق، بیانیه ای صادر کردند که به عنوان برگ زرینی بر چهره ی تاریخ ایران به یادگار مانده است:

« دنیا بداند هر گرفتاری که ملت ایران و ملل مسلمین دارند از اجانب است، از آمریکاست، ملل اسلام از اجانب

سخن قاطع امام (ره) با مجلسیان

امام خمینی(ره) مجلس و مجلسیان را در تصویب این لایحه مورد مذمت قرار داده و با جملات زیر شماتت کردند:

«خدایا، این‌ها خیانت کردند به مملکت ما. خدایا، دولت به مملکت ما خیانت کرد؛ به اسلام خیانت کرد؛ به قرآن خیانت کرد. وکلای مجلسین خیانت کردند، آنهایی که موافقت کردند با این امر. وکلای مجلس سنا خیانت کردند. این پیرمردها؛ وکلای مجلس شورا، آنهایی که رأی دادند، خیانت کردند به این مملکت. این‌ها وکیل نیستند. دنیا بدانند این‌ها وکیل ایران نیستند! اگر هم بودند من عزلشان کردم. از وکالت معزولند».

اعتراض مردم

به دنبال نطق و اعلامیه حضرت امام، مردم به اعتراض دست زدند و روحانیون شهرها طی نامه و تلگراف و طومار خواستار الغای فوری کاپیتولاسیون شدند. حسنعلی منصور، عامل اجرایی کاپیتولاسیون، در پاسخ به این اعتراضات و برای توجیه این خیانت ننگ بار روز ۹ آبان ۱۳۴۳ در مجلس سنا طی سخنانی اظهار کرد: بنده متأسفم که از چند روز گذشته مسائلی به گوش خورد که بسیار تاسف‌انگیز است.

کاپیتولاسیون تنها یک مفهوم حقوقی نیست بلکه یک مفهوم چندجانبه تاریخی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی نیز هست. از زمانی که کاپیتولاسیون از حالت دو طرفه به حالت یک طرفه تغییر یافت آن هم به نفع کشورهای صنعتی قدرتمند، ماهیت قضایی و حقوقی آن بر سایر مفاهیم مقدم شد. به عبارت دیگر کاپیتولاسیون در ابتدا یکی از روش‌های جذب سرمایه‌گذاری خارجی و افزایش مرادوات بین‌المللی محسوب می‌شد، اما به درستی تکامل نیافت و زمینه سوء استفاده و غارت، تصدی و تجاوز را برای کشورهای قدرتمند فراهم ساخت.

سناتورهای محترم به خاطر دارند که چندی پیش طی لایحه مصونیت سیاسی به عده‌ای از مستشاران نظامی امریکا اعطا شد که تنها و خاص این مملکت نیست و در کشورهای همسایه نیز سابقه دارد. در این زمینه تحریکاتی به گوش رسید که دور از شأن این ملت و مملکت است. چون ممکن است اعمال نفوذ بعضی از اعضای ستون پنجم که عده‌ای از آنها شناخته شده‌اند تأثیری داشته باشد این بود که بنده لازم دانستم این مسأله را موشکافی کنم. اشاعه اکاذیب منحصر به عده محدودی نیست.

ملت ایران تمام رشته‌های ناامنی را گسیخته و دولت ایران با دادن مصونیت سیاسی به چند مستشار نظامی کوچک ترین زیانی به حقوق ملت ایران نمی‌رساند. کشورهای بزرگ و کوچک دیگری هم برای تقویت دفاعی کشور خود چنین اعتباراتی را گرفته‌اند. ملت ایران یک دل و یک جهت پشتیبان دولت خدمتگزار است.

تبعید حضرت امام خمینی (ره)

رژیم شاه، که با بالا گرفتن موج نارضایتی مردم وحشت کرده بود، دریافت که با بودن حضرت امام (ره) در ایران، ممکن است قیام دیگری هم چون قیام ۱۵ خرداد ۱۳۴۲ به وقوع بپیوندد لذا تصمیم گرفت ایشان را تبعید کند. پس از صدور دستور تبعید امام، شب ۱۳ آبان ۱۳۴۳ صدها کماندو و مأمور خانه امام را محاصره و ایشان را دستگیر و به تهران منتقل نمودند. امام صبح آن روز با هواپیمایی به ترکیه تبعید شدند.

ساواک طی اطلاعیه‌ای خبر تبعید حضرت امام(ره) را چنین اعلام کرد: «طبق اطلاع موثق و شواهد و دلایل کافی چون رویه آقای خمینی و تحریکات مشارالیه بر علیه منافع ملت و امنیت و استقلال و تمامیت ارضی کشور تشخیص داده شد، لذا در تاریخ ۱۳ آبان ۱۳۴۳ از ایران تبعید گردید»

ترور انقلابی حسنعلی منصور

به دنبال تبعید حضرت امام (ره) اقدام خطیری مانند قیام ۱۵ خرداد اتفاق نیفتاد و همین به ظاهر سکوت مردم، زعمای رژیم شاه را سخت هراسناک ساخت. علیرغم حرکت سال گذشته (۱۵ خرداد ۱۳۴۲) که ایجاد شده بود، این سکوت، رژیم را به وحشت انداخت. در ظل این سکوت نقشه‌ی ترور حسنعلی منصور توسط یاران امام طرح ریزی شد. این ترور با همکاری چهار تن یعنی (محمد بخارایی، رضا صفار هرنندی، مرتضی نیک‌نژاد و سیدعلی اندرزگو) به وقوع پیوست.

پس از دستگیری محمد بخارایی، سایر افرادی که در ترور حسنعلی منصور دست داشتند، دستگیر شدند و اوراق و سلاح‌های آنها توسط

هم که صلاحیت رسیدگی به این محاکم داده می شد آنها حق نداشتند به تنهایی رسیدگی نمایند، بلکه محاکمه می‌بایست در حضور کنسول یا نماینده دولت بیگانه انجام می شد. بدیهی است در چنین وضعی، قضات ایران به هیچ وجه آزادی کامل و استقلال رأی نداشتند.

۵- حقوق بین‌المللی: وجود معاهدات کاپیتولاسیون، استثنایی بود بر اصل کلی تساوی کشورها در روابط بین‌الملل، به علاوه بقای این استثناء، خلاف تحولات و ترقیاتی بود که حقوق بین‌الملل در قرون اخیر نموده بود.

۶- مالی: از نظر مالی نیز این قانون زیان‌هایی برای کشور داشته است، زیرا دولت ایران ناچار شد برای رسیدگی به امور بیگانگان، محاکم مخصوص به نام کارگزاری ایجاد نماید. ایجاد این محاکم اضافی، مخارج عمده و سنگینی برای بودجه ضعیف دولت ایران در پی داشت.

۷- اجتماعی: در نتیجه‌ی کاپیتولاسیون سفارتخانه‌ها در ایران به مکانی امن برای روس‌ها و دیگر کشورهای اروپایی شد. همچنین وابستگی و پناهندگی در دامن این کشورها به مرور زمان افزایش می‌یافت.

۸- میراث فرهنگی: کشورهای دارای حق کاپیتولاسیون سعی کردند تا میراث فرهنگی و اشیاء نفیس تاریخ ایران را که سرمایه‌ی فرهنگی یک ملت است، با مصونیت ناشی از کاپیتولاسیون به یغما برند. به عنوان نمونه سرقتی که از کتابخانه‌ی سلطنتی انجام شد و تعدادی از کتب نفیس به سرقت رفته بود، پس از تحقیق مشخص شد که افراد وابسته به سفارتخانه‌های بیگانگان در این عمل دست داشتند.

۹- فرهنگی و روانی: در پس تصویب لایحه‌ی کاپیتولاسیون در ایران یکی از اهدافی که این لایحه دنبال میکرد، برانگیختن مستشاران، کارشناسان، کارمندان فنی و اداری و دیگر اتباع آمریکا که در استخدام دولت شاهنشاهی باشند، علاوه بر برخورداری از مصونیت‌هایی که شامل کارمندان اداری و فنی قید شده در قرارداد وین می‌شد بابت زیستن و سکنی‌گزیدن در ایران مبلغی را دریافت می‌کرده‌اند که موجبات تحقیر ملت مسلمان ایران را در پی داشت. قراردادهای کاپیتولاسیونی در ایران موجب شد که به تدریج مردم ایران روحیه‌ی خود را در مقابل غربی‌ها ببازند و احساس حقارت کنند و تصور کنند که فرنگی‌ها تافته‌ی جدا بافته هستند و از نژاد و اندیشه‌ی بالاتر از مردم ایران هستند.

ساواک ضبط شد و در پی آن محاکمه آنها آغاز گردید. عاقبت دادگاه رژیم محمد بخارایی، مرتضی نیک‌نژاد، رضا صفار هرندی و صادق امانی را به اعدام و بقیه را به زندان‌های ابد یا طویل‌المدت محکوم کرد و در روز ۱۶ خرداد ۱۳۴۴ آن چهار مجاهد اسلام به جوخه اعدام سپرده شدند.

الغای کاپیتولاسیون پس از انقلاب اسلامی

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران طی لایحه پیشنهادی دولت موقت در مورخه ۱۳۵۸/۰۲/۲۴، که به تصویب شورای انقلاب نیز رسید، کاپیتولاسیون به کلی در ایران لغو گردید. متن لایحه چنین است:

«قانون مصوب ۲۱ مهر ۱۳۴۳ راجع به استفاده مستشاران نظامی آمریکا در ایران از مصونیت‌های خاص و معافیت‌های قرارداد وین لغو می‌شود.»

بنابراین قانون جبارانه و غیرانسانی کاپیتولاسیون به برکت انقلاب اسلامی در ایران از بین رفت.

جمع بندی تبعات کاپیتولاسیون در نظام‌های

گذشته

در یک جمع بندی کلی می‌توان تبعات ایجاد شده در نتیجه‌ی قانون کاپیتولاسیون در ایران را در ابعاد مختلف مورد ارزیابی قرار داد. این ابعاد عبارتند از:

۱- سیاست داخلی: معاهده کاپیتولاسیون وسیله‌ای شد که همیشه دولت‌های بیگانه، مخصوصاً دولت‌های بزرگ همجوار (انگلستان و روسیه)، در امور داخلی ایران مداخله نمایند و نفوذ برای خود تحصیل کنند.

۲- سیاست خارجی: نظر به اینکه بیگانگان بهانه‌ای برای مداخله در کارهای ایران داشتند موجب نفاق در روابط بین‌المللی ایران با دول خارجه گردید، در صورتی که برای حسن روابط بین‌کشورها، همیشه باید از تنش‌ها و حتی سوء تفاهم جلوگیری می‌کرد.

۳- اقتصادی: مداخله بیگانگان در امور ایران، انحطاط اوضاع کشورمان را موجب گردید چون بیگانگان، خصوصاً دولت‌های قدرتمند، به ایران اجازه نمی‌دادند به اقدامی برای بهبود وضع اقتصادی و عمومی خود دست‌زدند.

۴- قضایی: معاهدات کاپیتولاسیون کاملاً دستگاه‌های قضایی ایران را فلج کرد، زیرا در اغلب اختلافات، محاکم ایرانی صلاحیت رسیدگی نداشتند و در موارد استثنایی

نتیجه‌گیری و درس‌هایی از حضرت امام خمینی (ره)

آن چه که از این تحقیق و بررسی به دست می‌آید بیانگر شناخت عمیق و مواضع قاطع حضرت امام خمینی (ره) در طول دوران مبارزه با رژیم پهلوی و ایادی وابسته به آن می‌باشد. همان گونه که از فرمایشات معظم له در طول دوران قبل و پس از انقلاب در سخنرانی‌ها و بیانیه‌ها به عیان آشکار است می‌توان در این مجمل به عنوان نتیجه‌گیری و درس‌هایی برای نسل‌های حاضر و آینده مورد اهتمام همگان قرار گیرد.

۱- تسلط حضرت امام (ره) در شناخت و تبیین مبانی دین مبین اسلام به قدری عمیق است که در عرصه‌ی انسان‌سازی، دولت‌سازی، تشکیل حکومت اسلامی و نهادسازی مورد نیاز، از چنان بصیرت و تبحری برخوردار است که بلافاصله پس از پیروزی انقلاب تمام ساختارهای حکومت اسلامی با مشارکت اکثریت قاطع مردم به ظهور می‌رسد.

۲- معظم له هیچ‌گاه مواضع سیاسی خود را به خصوص آنجا که صحبت از شأن و شئون مردم و احکام ناب اسلام مطرح بود، بنا به مصلحت اندیشی تغییر نمی‌داند. لایحه‌ی ننگین کاپیتولاسیون که با دخالت حسنعلی منصور از سوی مجلسیان وقت به تصویب رسید از جمله‌ی این موارد است.

۳- نحوه‌ی مواجهه‌ی معظم له با مسائلی از این قبیل می‌تواند درسی برای سیاست‌مداران امروز باشد. نخستین درسی که از قیام و مقاومت امام (ره) در برابر احیای کاپیتولاسیون باید گرفت این است که در برابر ظلم و تحقیر نباید تسلیم شد. دوم اینکه حفظ شئون اسلامی و حرمت ایرانی بایستی در رأس تمام امور باشد، و سوم اینکه حاکمان در مراودات سیاسی خود بایستی موضعی قاطع، شفاف، روشن و منطبق با مبانی دینی داشته باشند.

۴- معمار کبیر انقلاب اسلامی علاوه بر مسائل سیاسی، در مباحث اقتصادی، لزوم پرهیز از وابستگی اقتصادی به بیگانگان، حفظ و حراست از منابع فوق‌الارضی و تحت‌الارضی و مشارکت بخش‌های خصوصی در تولید و صنعت و ... را مورد تأکید قرار می‌دادند.

۵- حضرت امام (ره) در توجه دادن مردم و مسئولین به مسائل اقتصادی، دیدگاه واقعی اسلام را تبیین و گوشزد می‌کنند و می‌فرمایند اقتصاد زیربنا نیست، غایت انسان اقتصاد نیست، بلکه مکتب اسلام یک مکتب مادی - معنوی است و به شدت همگان را از وابستگی اقتصادی به جهان‌خواران که وابستگی سیاسی

می‌آورد نهی می‌کنند و سرانجام با تأکید بر تولید داخلی و توجه دادن دولت به شرکت دادن ملت و توسعه بخش‌های خصوصی جوشیده از طبقات محروم مردم، عدم توجه آن را بیماری مهلک می‌دانند که باید از آن احتراز شود.

منابع

- * صحیفه نور جلد ۱، جلد ۲، جلد ۳، جلد ۴، جلد ۱۹، جلد ۲۰، جلد ۲۱
- * نصری، قدیر؛ نفت و امنیت ملی
- * رهنمودهای اقتصادی حضرت امام خمینی (ره)، موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، چاپ شهریور ۱۳۷۰
- * چلونگر، محمدعلی؛ تحلیل تاریخی کاپیتولاسیون در ایران از پیدایش تا عهدنامه ترکمانچای. گروه تاریخ دانشگاه اصفهان، سال پنجم، شماره یازدهم و دوازدهم، پاییز و زمستان ۱۳۸۴
- * حائری، عبدالهادی؛ «سخنی پیرامون درگیری نیروها و برخورد دیدگاهها در انقلاب مشروطیت ایران»، ایران و جهان اسلام، مشهد، آستان قدس رضوی ۱۳۶۸، صص ۱۴۸-۱۴۶
- * همایون کاتوزیان، محمدعلی؛ اقتصاد سیاسی ایران از مشروطیت تا پایان سلسله پهلوی، ترجمه: محمدرضا نفیسی، کامبیز عزیزی، تهران، نشر مرکز، ۱۳۷۲، صص ۹۱-۹۲
- * محمدعلی همایون کاتوزیان، تضاد دولت و ملت، نظریه تاریخ و سیاست در ایران، ترجمه: علیرضا طیب، تهران، نشر نی، ۱۳۸۰، صص ۳۸۹
- * ماکس وبر؛ شهر در گذر زمان، ترجمه: شیوا (منصوره کاویانی)، تهران، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۶۹، صص ۸۷؛ نیز رک: علیرضا ملایی توانی، همان، صص ۱۰۳-۱۰۲
- * هوشنگ مهدوی، عبدالرضا؛ تاریخ روابط خارجی ایران، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۵، صص ۳۷۰
- * فوران، جان؛ تاریخ تحولات اجتماعی ایران (مقاومت شکننده)، ترجمه ی احمد تدین، تهران، موسسه‌ی خدمات فرهنگی رسا، ۱۳۷۸، صص ۴۹۶
- * مدنی، جلال‌الدین؛ تاریخ سیاسی معاصر ایران، تهران، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۹، صص ۲۴۹

